Mirko Dražen Grmek

PRINOSI ZA POZNAVANJE ŽIVOTA I RADA ZADARSKOG RENESANSNOG LIJEČNIKA, KOZMOGRAFA I ASTROLOGA FEDERIKA GRISOGONA

Federik Grisogono je potomak veoma ugledne zadarske plemićke obitelji.[1] On je prvi liječnik iz naših krajeva čija su djela štampana u obliku samostalnih medicinskih i matematičko-astroloških knjiga.[2] Njegova teorija plime i oseke mora sadržava neke originalne misli i uvrštava ga među onih nekoliko naših učenjaka koji su aktivno pridonijeli napretku znanosti u svjetskim razmjerima.[3] Međutim, u dosad objavljenim historijskim raspravama ima upadljivo malo podataka o njegovu životu, a i ono što se obično iznosi svodi se na nagađanja bez dokumentarne podloge. Stoga bih se želio kritički osvrnuti na neke dosadašnje tvrdnje i izložiti ovom prigodom arhivske i druge podatke koji će jednom moći poslužiti kao građa za monografijsku obradu ove zanimljive ličnosti.

[1] Zadarska obitelj Grisogono (de Grisogonis, Chrysogonis ili Crisogoni) pripada autohtonom gradskom plemstvu. Valja napomenuti da je Grisogonus ili Krševan često zadarsko ime, jer se tako zvao gradski svetac zaštitnik. Ono je postalo plemićki patronimik po Krševanu Mavrovu (Grisogonus de Mauro), koji se spominje u Zadru od 1247. do 1260. Bio je to sin ili vjerojatnije praunuk zadarskog kneza Mavre (1181). Grisogonus de Mauro imao je tri sina: Federika, Bartu i Mavru, koji su poznati po dokumentima iz zadnjih dvaju decenija XIII stoljeća. Tako se npr. »Fredericus de Grisogono, civis Jadrensis« spominje već u najstarijim zadarskim notarskim ispravama (Notar Creste de Tarallo, g. 1289, fol. 8v). Renesansni kozmograf Federik Grisogono potječe od druge obiteljske grane, koja po pretku Barti ima pridjevak de Barthulacij, de Bartholaci, Bartolazzi (prema hrv. obliku imena – Bartolac) ili, već od XIV st., i hrvatski Bartolačić. Od XIII stoljeća postoji i plemićka obitelj Grisogono u Splitu. – Vidi o tome napose K. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, II i III, Denkschr. k. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil.-hist. Klasse, sv. 49, str. 36; sv. 50, str. 5 i 32. O tome i Schwandtner, Script. rerum Hung., Dalm., Croat. et Slav., III, Beč 1784, str. 729.

[2] M. D. Grmek, Hrvatska medicinska bibliografija, I/1, Zagreb 1955, str. 13 i 74.

[3] Vidi Ž. Dadić, Tumačenje plime i oseke mora u djelima autora s područja Hrvatske (do kraja 18. stoljeća), Rasprave i građa za povijest nauka, knj. II, Zagreb 1965, str. 86–144 (napose str. 88, 94–98 i 105–106).

Federik je sin Antuna Grisogona i Katarine Giorgi. Tačan datum njegova rođenja nije poznat. U mojim ranijim publikacijama nagađao sam da je Federik Grisogono rođen u drugoj polovini XV stoljeća.[4] Historičar Giuseppe Praga[5] našao je oporuku njegove majke Katarine iz koje slijedi da je ona umrla u Zadru 1477., nakon devet godina braka. Imala je četvero djece, a iz teksta navedene oporuke može se razabrati da se Federik rodio u petoj godini braka svojih roditelja. To znači da datum njegova rođenja pada u godinu 1472. ili 1473

Iz jedne splitske isprave od 13. kolovoza 1482. saznajemo da je Frano Grisogono, u svoje ime i u ime Bartola, Federika i Jeronima Grisogona, sinova (jamačno malodobnih) svojeg (vjerojatno preminulog) brata, opunomoćio splitskog plemića Frana Sriću da ih zastupa pri prodaji nekog zemljišta.[6]

U spisima zadarskih javnih bilježnika vrlo se često pojavljuje ime Federika Grisogona, najprije kao prodavaoca ili kupca različitih posjeda, zatim kao svjedoka i ovjerovitelja isprava. Najraniji zapisi na koje sam naišao u notarskom arhivu[7] datirani su 19. listopada 1495., 1. ožujka 1497. i 8. veljače. 1498. Tada nastupa prekid, sve do 16. ožujka 1508. Ovaj prekid omogućuje da se s priličnom tačnošću odredi vrijeme Grisogonova studija i boravka u inozemstvu.

Federik Grisogona je, dakako, studirao u Padovi.[8] Kao podanik Mletačke Republike nije ni imao drugog izbora. Historičar padovanskog sveučilišta Jakob Facciolati napisao je u XVIII stoljeću da je Grisogono predavao u Padovi astrologiju. Na žalost, Facciolatijev je podatak prilično mutan: ne navodi se tačno vrijeme Grisogonove profesure (spominje se samo da je to bilo potkraj XV stoljeća), ne preciziraju se titule ni školske funkcije zadarskog učenjaka, nastavni predmet nije jasno definiran i, konačno, kao jedino historijsko vrelo citira se Grisogonov tiskani govor, koji je objavljen 1507. pod naslovom »Specu-

[4] M. D. Grmek, Enciklopedija Jugoslavije, III, Zagreb 1958, str. 624; Medicinska enciklopedija, IV, Zagreb 1960, str. 478.

[5] Praga nije objavio rezultate svojih istraživanja o Grisogonu. Njegove rukopisne bilješke sačuvane su u Biblioteci sv. Marka u Veneciji. Za našu temu vidi napose Carte Praga I, Cod. Marc. It. VI, 505 (= 12299, fasc. 9). Prema Ferrarijevu svjedočanstvu vrlo je vjerojatno da je Praga skupljao materijal za raspravu o životu i djelima Federika Grisogona. Cf. G. E. Ferrario, Le carte di storia ed erudizione dalmata di Giuseppe Praga, ora Marciane, Rivista dalmatica, god. 30, 1959, fasc. 1 i 2. Pragine bilješke poslužile su mi više puta kao koristan putokaz.

[6] »Ser Franciscus de Grisogonis nobilis Hiadre suo nomine et ser Bartholomaei, ser Federici et ser Hieronymi filiorum ser Antonii de Grisogonis eius fratri ... creavit suum procuratorem ... ser Franciscum quondam ser Petri Srichia nobilem Spalatinensem ad vendendum quoddam terrenum«. – Državni arhiv u Zadru (= DAZ), Splitski komunalni arhiv, XXXV, 7, dd. 13 kolovoza 1482.

[7] DAZ, Notar Bosco (19. X 1495) i notar Barba (1. III 1497. i 8. II 1498).

[8] M. D. Grmek, Hrvati i Sveučilište u Padovi, Ljetopis JAZU, knj. 62, Zagreb 1957, str. 334–375 (napose str. 358).

lum astronomicum«.[9] Zadarski liječnik i fizičar Šimun Filip Stratico (1733–1829), koji je u XVIII stoljeću predavao teoretsku medicinu na padovanskom sveučilištu, s ponosom je preuzeo od Facciolatija podatak o Grisogonu, zadarskom liječniku, kojega je tako smatrao svojim prethodnikom u padovanskom profesorskom zboru.[10]

Putopisac Alberto Fortis (1741–1803) upozorio je na Zadranina Grisogona kao autora renesansne rasprave o plimi i oseci mora i uvrstio ga time među učenjake kojima se Dalmacija može ponositi.[11]

Na temelju Facciolatijevih i Fortisovih podataka pisali su o Grisogonu zadarski lokalni historičari od Ferrari–Cupillija do Bianchija, Ljubića i Sabalicha.[12] Oni dodaju samo jedan novi podatak, naime da se Federik Grisogono, doktor medicine i filozofije, stvarno spominje u jednoj zadarskoj ispravi iz god. 1528. No ti biografi unose u svoje prikaze i jednu pogrešnu interpretaciju: Facciolatijev »potkraj stoljeća« postao je »godina 1499«, čime je vrijeme Grisogonove profesure u Padovi proizvoljno precizirano.[13] Kako u našim bibliotekama nema Grisognonovih štampanih djela, nitko od naših historičara-biografa nije se upustio u direktno provjeravanje Facciolatijevih i Fortisovih navoda.

Na problem Grisognonove profesure u Padovi posebno se osvrnuo izvrsni talijanski historičar nauka Antonio Favaro, kojega je to zanimalo u vezi s općom historijom matematičko-fizičke i astronomske nastave na padovanskom sveučilištu. On je sa žaljenjem morao utvrditi da se u sveučilišnom arhivu sačuvalo veoma malo podataka upravo za posljednje godine XV i početak XVI stoljeća. Nema potpunog popisa promoviranih osoba, nema rotula profesora, nema zapisa sjednica. U sačuvanim, veoma krnjim arhivskim materijalima nigdje se ne spominje Federik Grisogono. Budući da je upravo tih godina studirao u

[9] »De astrologia. – Sub finem seculi huius [XV] scholam tenuit Federicus Chrysogonus Jadertinus, ut colligitur ex ejus oratione, quae inscribitur Speculum Astronomicum, edita anno MDVII«. – J. Facciolati, Fasti Gymnasii Patavini, I, Padova 1756, str. 117–118.

[10] S. F. Stratico, Series propositionum . . ., Padova 1772, str. 9.

[11] A. Fortis, Viaggio in Dalmazia, I, Venecija 1774, str. 15.

[12] U jednom članku iz g. 1870. ovako je sumirano sve što su utvrdila dotadašnja istraživanja o zadarskom astrologu: »1499. Federico Grisogono da Zara professore d'Astrologia. La scienza che dal movimento degli astri insegnava a predire l'avvenire era professata nelle Università col titolo di Astrologia, che poi cambiò in quello più mobile [treba valjda: nobile] di Astronomia. I medici erano obbligati a saperne, e medico fu appunto il Grisogono, che in documento di Zara del 1528 e così nominato: *Eximius artium et medicinae doctor dom. Federico de Grisogonis q. dom. Antonii.* Il Facciolato e lo Stratico accennano una sua orazione stampata col titolo *Speculum astronomicum* nel 1507, ed il Fortis afferma aver pubblicato un discorso sopra le cause del flusso e riflusso del mare che Giangiacomo [! Fortis piše ispravno: Gian Paolo] Galluci Saloense inseri nella sua opera *Theatrum mundi et temporis* traendolo dal libro medico in cui l'avea posto l'autore.« – S. F. G. [treba vjerojatno S. F. C., tj. Simeone Ferrari-Cupilli, jer je gotovo identičan tekst tog autora sačuvan u jednom rukopisu], Dalmati che sostennero onorevoli ufficii nell'Università di Padova, Il Rammentatore dalmatino, XXVII, 1870, str. 25. – Potpuno iste podatke donosi G. Sabalich, Guida archeologica di Zara, Zadar 1897, str. 471. – Vidi i C. F. Bianchi, Fasti di Zara, Zadar 1888.

[13] Prividna preciznost tog podatka navela je i mene da ga bez kritičke provjere uvrstim u publikacije o Grisogonu citirane u bilješci 4.

Padovi Nikola Kopernik, o čemu su se svojedobro vodile oštre polemike, historičari su pomno proučili sveučilišni arhivski materijal iz tog razdoblja, pa nema nade da bi se Grisogonovo ime ipak nalazilo u tim spisima, ali da je izmaklo pažnji.[14]

U svojim prvim publikacijama o toj temi Favaro tvrdi bez sustezanja da je Federik Grisogono bio profesor matematike i astrologije u Padovi, pa čak da je Nikola Kopernik »bez sumnje« pohađao g. 1506. njegova predavanja.[15] No padovanski je historičar ubrzo postao oprezniji. On je smatrao Grisogona profesorom matematike i astrologije u prvom redu zato što su se u Padovi u XVI stoljeću ova oba predmeta predavala zajedno. Međutim, arhivska su istraživanja pokazala da je to spajanje izvršeno tek 1506. Iz dekreta mletačkog Senata od 27. lipnja 1506. vidi se da su dotad postojale odvojene katedre za matematiku i astronomiju (odnosno astrologiju),[16] da je u prethodnim godinama oba predmeta ipak predavao jedan nastavnik (Benedetto Tiriaca) i da su u času izdavanja dekreta obje katedre bile vakantne.[17] Naknadno je nađen i prijepis jednog profesorskog rotula iz god. 1500. u kojem je kao nastavnik matematike i astrologije naveden Tiriaca.

Suočen s ovim činjenicama Favaro je odlučio da pomakne unatrag vrijeme Grisogonove profesure, negdje u razdoblje između godine 1495. i 1498. U svojoj posljednjoj raspravi o padovanskim profesorima matematike Favaro se izražava o Grisogonu samo u koncionalu, ističe da je knjižica »Speculum astronomicum« zapravo jedino svjedočanstvo o Grisogonovoj nastavničkoj djelatnosti i daje oduška svojoj nedoumici u pogledu predmeta koji je zadarski učenjak stvarno predavao.[18] Ipak Favaro naziva Grisogona nastavnikom matematike i astronomije, što je nekonzekventno s obzirom na pomicanje datuma prema sredini zadnjeg decenija XV stoljeća, dakle u vrijeme kad su te dvije katedre bile odvojene. Favaro nije nikad imao u rukama Grisogonovu štampanu

[14] Vidi A. Favaro, Lo Studio di Padova al tempo di Niccolò Coppernico, Venecija 1880.

[15] »Nicolò Copernico frequentò senza dubbio all'Università di Padova nel 1506 le lezioni di Federico Grisogono.« – A. Favaro, Atti e Mem. Ist. Ven., 1879–1880, str. 327.

[16] Nazivi za lekcije »ad astrologiam« i »ad astronomiam« spominju se u padovanskim sveučilišnim spisima onog vremena kao sinonimi.

[17] »Lecturae autem Mathematicae et Astronomiae, quae nunc vacant, quas legebat D. Benedictus Triacha, cum florenis LXVI sint, et esse intelligantur ambo unitae«. – Drž. arhiv u Veneciji, Senato I, Terra 1504–1507, f. 108r.– Vidi Favaro, Lo Studio . . ., str. 65.

[18] »Verso la fine del secolo decimoquinto, e più precisamente fra il 1495 e il 1498, pare che abbia insegnato matematica ed astronomia Federico Crisogono (!), ricordato anche dal Facciolati . . ., ma nè intorno alla precisa epoca, nè alla materia, nè alla durata del suo insegnamento sappiamo cosa alcuna di certo: nemmeno l'Archivio Universitario diligentemente compulsato potè fornire altre notizie da quello in fuori di un discorso da lui tenuto »in Achademia patavina«. (In un foglio intercalato fra le carte 69 e 70 della Filza 667 dell'Archivio Universitario di Padova se ne legge il titolo che è seguente: . . .) e che è la sola prova sulla quale si appoggi la sua qualità di insegnante nel nostro Studio.« – A. Favaro, I lettori di matematiche nella Università di Padova, Memorie e documenti per la storia dell'Università di Padova, I, Padova 1922, str. 49–50.

knjigu nego je samo našao u sveučilišnom arhivu podatak o njezinu naslovu, pa ga zato i ne citira posve tačno. Budući da je Facciolati vidio to djelo, vjerojatno se Favaru učinilo da je Facciolatijev podatak o Grisogonovim predavanjima »potkraj XV stoljeća« preuzet iz nekog navoda u toj knjizi. Trebalo ga je, dakle, preuzeti i uskladiti s poznatim činjenicama. God. 1506. katedra je bila vakantna, a god. 1497–1498. držao je predavanja iz astronomije neki B. Tiriaca. Razumljivo je prema tome zašto je Favaro odlučio da vrijeme Grisogonove profesure stavi prije godine 1498. Razlozi su ipak neuvjerljivi, a zadarski dokumenti nedvojbeno pokazuju da je Favarova konjektura pogrešna: Grisogono nije napustio Zadar prije veljače 1498. i u svakom je slučaju tada još bio premlad i bez dovoljno školskog znanja da bi mogao preuzeti fakultetska predavanja.

Ne treba se čuditi što je tako malo historičara imalo u rukama Grisogonov padovanski govor. Ta knjiga je doista izvanredna rijetkost. U poznatoj Riccardijevoj bibliografiji talijanskih matematičkih djela spominje se Grisogonov »Speculum astronomicum« tek u četvrtoj seriji dopuna, ali niti tada ne po autopsiji knjige nego tek po indirektnim Favarovim navodima.[19]

Jedan primjerak Grisogonove knjige nalazi se u Biblioteci sv. Marka u Veneciji.[20] Dosad nisam mogao pronaći nijedan drugi primjerak. Naslov knjige glasi: »Speculum astronomicum terminans intellectum humanum in omni scientia, Federici Crisogoni (!) Jadertini . . . Praemissa est Oratio clarissimi artium et medicinae doctoris Federici Chrysogoni Jadertini in Academia Patavina habita. Impressum Venetijs per Lazarum de Soardis, 1507.« Knjiga se sastoji od 62 stranice formata četvrtine. Tiskanje je dovršeno u Veneciji 29. studenog 1507.

Na čelu knjige objavljeno je pohvalno pismo Marka Antuna Contarinija, mletačkog velikaša, koji hvali Grisogonovo znanje i – što je za našu temu od posebne važnosti – daje učenom Zadraninu titulu nastavnika padovanskog arhiliceja. Slijedi govor koji je Grisogono održao »u Padovanskoj akademiji«, bez sumnje u nekoj svečanoj prigodi. Na žalost, nije navedeno kada i u kojim okolnostima je održan taj govor. Njegov oblik i sadržaj podsjećaju na nastupno predavanje novog profesora. Za nas su osobito zanimljive neke autobiografske napomene. Tako Grisogono ističe da je prvu naobrazbu dobio u Zadru i da su ga zatim pozvala u Padovu dva ugledna »avuncules«: zadarski plemići Jeronim i Donat Civalelli, obojica doktori i upravo tada »moderatores« padovanskog univerziteta. Doista su braća Civalleli bili Federikovi rođaci po majčinoj lozi. Oni su došli u Padovu svakako prije 1489, jer je te godine Jeronim obnašao čast rektora, u čemu ga je već iduće godine zamijenio Donat Civalleli. Federik je, dakle, na njihov poziv došao u Padovu, no vjerojatno se nije odmah posvetio regularnom stu-

[19] P. Riccardi, Biblioteca matematica italiana, Milano (faksimilno izdanje 1952), II, str. 199.

[20] Bibl. Marciana, Misc. 506–12.

diju. On sam veli da su ga u početku zanesle matematičke nauke. »Upaljen ljubavlju prema njima – kliče naš autor – prošao sam ne samo cijelu Italiju, već skoro cijelu Evropu, vojujući pod vodstvom različitih vojskovođa«.[21] Koje li štete, što Grisogono ovdje škrtari s detaljima. Ako se uzme u obzir tadašnja politička situacija, njegova je diskretnost posve razumljiva, no to je za nas razlog više da žalimo što nam nije bolje poznat Grisogonov život.

Negdje između godine 1498 (u veljači te godine njegovo se ime još spominje u notarskom arhivu u Zadru) i 1507. taj je nadobudni mladić, zanesen željom da usavrši svoje poznavanje matematike, prošao, kako sam veli, skoro cijelu Italiju i znatan dio Evrope. Bila je to upravo tada pozornica uzbudljivih povijesnih zbivanja. Sjetimo se da je to prelomno razdoblje evropske povijesti: ratna previranja u Italiji, koja politički rascjepkana dopušta francuskoj i španjolskoj vojsci da se miješaju u veoma zamršenu igru njezinih diplomata; renesansa umjetnosti je u punom jeku; geografi su zbunjeni otkrićem Amerike, a liječnici širenjem nove spolne bolesti, koja je epidemijski buknula u Italiji nakon napuljske vojne kralja Karla III; lome se okviri srednjovjekovnih tradicija i svojevrsni individualizam preuzima sve više maha. Upravo godina 1498. obiluje važnim događajima: u travnju umire kralj Karlo VIII i na francusko prijestolje stupa Luj XII; u Firenci su nemiri, zavjere u korist Medičejaca, reformatorski istupi Savonarole koji je spaljen na lomači u svibnju te godine, sklopljen je mirovni ugovor u Vercelliju; francuska se vojska potpuno povlači iz Italije; u Milanu stoluje Ludovik Sforza okružen umjetnicima i političkim spletkarima; u Rimu se obitelj Borgia vinula na vrhunac svoje moći i Cezar, koji je u toku te godine dao ubiti svojeg brata (zbog rivalstva – kažu neki kroničari – u ljubavi prema vlastitoj sestri), posjećuje u listopadu 1498. Francusku; potkraj godine francuski i mletački diplomati pripremaju savez protiv Milanskog Vojvodstva.[22]

Ako je Federik Grisogono te godine došao u Padovu, on je napustio taj grad već iste godine ili, što mi se čini vjerojatnije, u toku 1499. Za napuštanje univerzitetskog grada mogla su postojati dva razloga. Prvi je da je u Padovi baš tada izbila epidemija kuge, pa su brojni studenti napustili grad.[23] Drugi bi razlog mogao biti da se 1499. Mletačka Republika zaratila s Milanom i kao saveznik Francuske organizirala vojni pohod protiv Ludovika Sforze. Skupljena je na različite načine, a najviše unajmljivanjem, armija od oko 15.000 ljudi pod vodstvom profesionalnih kondotijera. S obzirom na citiranu Grisogonovu izjavu o putovanjima u vojničkoj službi može se stanovitom vjerojat-

[21] »Amore quarum [mathematicarum] accensus non solum per totam Italiam, sed ferme per totam Europam peregre perfectus sum, sub diversis militando ducibus«.

[22] Vidi o tome F. Guicciardini, La Historia di Italia, Firenze 1561, odn. Histoire d'Italie de l'année 1492 à l'année 1532, Paris 1836.

[23] Vidi J. P. Tomasini, Gymnasium Patavinum, Udine 1654, str. 399.

nošću zaključiti da je i on stupio u tu armiju i možda s njom sudjelovao pri zauzimanju Cremone. Tok rata u Lombardiji svima je dobro poznat: francusko osvajanje Milana u prvom naletu, bijeg i pobjedonosni povratak Ludovika Sforze (veljača 1500.) i njegovo konačno zarobljivanje kod Novare u travnju 1500. Na koji je način i u kojoj mjeri kod svega toga sudjelovao naš Grisogono? Da li je susreo Leonarda da Vincija koji se iz Milana sklonio u Mantovu i upravo na početku godine 1500. posjetio Veneciju? Da li je iskoristio mletačko-francuski savez da posjeti Paris ili koji drugi francuski grad? Da li je vidio ulazak Luja XII u Milano? Ili je možda boravio neko vrijeme u Švicarskoj s obzirom na mogućnosti koje su mu pružala poznanstva sa švicarskim plaćenicima u sjevernoj Italiji? O svemu tome može se za sada samo nagađati. Možda će nam u budućnosti neki dosad nepoznati arhivski podatak osvijetliti ovo kritično razdoblje Grisogonova života.

Iz jednog uzgrednog podatka u drugom Grisogonovu djelu, o kojem će biti kasnije riječ, saznajemo za jedno mjesto njegova boravka: u Rimu je, veli, iskušao antitoksično djelovanje bezoara.[24] Bio je to bučni i nemirni Rim činkvečenta.[25] Na papinskoj je stolici sjedio Rodrigo Borgia, papa Aleksandar VI (1492–1503). Njegov sin Cezar vojevao je tih godina (jer Grisogonov boravak u Rimu treba datirati negdje oko godine 1500) u srednjoj Italiji: kod Imole, Pesara, Riminija i drugdje. Da li je možda Federik Grisogono služio i pod njegovom zastavom? Bilo kako bilo, za mladog i smionog plemića nisu u tom razdoblju kondotijera i bezbrojnih sitnih ratova nedostajale prilike da se nagleda svijeta i dade oduška obijesti i znatiželji.

Vratimo se tekstu Grisogonova govora iz 1507. Naš autor ističe da unatoč ratnim peregrinacijama nije prestao slijediti uzvišeni nauk Platona i Pitagore. Počeo se, veli, sve više zanimati za filozofiju, teologiju i medicinu. Međutim, tu govor poprima u tolikoj mjeri retoričke karakteristike da se iza briljantne fraze više ne može razabrati jednostavna biografska istina. Očito je tek da se Grisogono vratio u Padovu i da je tu redovno studirao na »artističkom« (tj. filozofskom i medicinskom) fakultetu.

Grisogono ističe važnost i značenje pojedinih nauka, u prvom redu medicine. Lijepo objašnjava značenje medicine i njezin položaj prema ostalim granama znanosti, ali moderni će čitalac sigurno zamjeriti Grisogonu što astrologiju smatra stupom medicinske prakse.

Glavninu prve Grisogonove knjige sačinjava rasprava – valjda također govor – pod naslovom »Speculum astronomicum«. Uostalom, naslov je varljiv. Radi se zapravo o filozofsko-matematičkom komentaru Euklidovih principa geometrije.

[24] F. Chrysogonus, De modo collegiandi..., Venecija 1528, fol. 20v.

[25] O tadašnjim prilikama u Rimu vidi napose J. Burchard, Diarium, sive rerum urbanarum commentarii (1483–1506), Paris 1883–1855, 3. sv.

Knjiga završava, kako je to u ono vrijeme već bilo uobičajeno, pohvalnim stihovima u čast našeg autora. Napisali su ih dr. med. Petrus Partenius, pater Nardinus Lelineus i neki dr. med. Hieronymus Angelus.[26]

Uostalom, i Federik se okušao kao prigodni stihotvorac. Tako se u jednom izdanju filozofskog djela Dunsa Skota nalazi latinski četverostih, koji je čitaocu posvetio Zadranin Federik Grisogono, »njegovatelj umijeća«.[27]

Vrijedno je možda zapaziti da u tom tekstu, štampanu 1506, Grisogono nema titulu doktora medicine, dok je u knjizi iz studenoga 1507. nedvojbeno označen kao »artium et medicinae doctor«. Iz toga bi se dalo zaključiti da je promoviran za doktora medicine potkraj 1506. ili u toku 1507. To bi potpuno odgovaralo ostalim biografskim podacima. U Padovu se vratio valjda oko 1501. Za stjecanje bakalaureata i zatim doktorata trebalo je tada šest godina studija. Moglo bi se pretpostaviti da je Grisogono održavao univerzitetska predavanja iz astrologije još prije nego što je promoviran za doktora. To ne bi bio osamljen slučaj. No svakako je morao imati bakalaureat. Uostalom, ovdje se nije potrebno domišljati raznim mogućnostima, jer su dosad poznate činjenice dovoljne da se tačno odredi u kojoj je školskoj godini Grisogono započeo svoju nastavničku aktivnost. Vidjeli smo 1) da je Grisgono krenuo iz Zadra najranije u veljači 1498, 2) da je katedra astrologije bila zauzeta od jednog drugog nastavnika barem 1498. i 1500, 3) da je u lipnju 1506. bila vakantna i 4) da je u predgovoru knjige štampane u studenom 1507. Grisogono označen kao padovanski lektor. Tome treba dodati da je školske godine 1506–1507. u Padovi predavao astrologiju, i to samo tu jednu godinu, firentinski liječnik Bartolommeo Vespucci, rođak znamenitog Ameriga.[28] Iz svega toga

[26] Taj liječnik, rodom iz Pezara, počeo je studirati u Padovi oko 1500, pa je prema tome bio Grisogonov vršnjak i kolega. Umro je veoma mlad. Vidi Biographie méd., I, 1820, str. 258. – Možda je bio rođak onog Ivana Jakoba de Angelis, koji je potkraj XV stoljeća studirao medicinu u Padovi i Ferrari, a zatim bio liječnik ugarsko-hrvatskih vladara. Taj je liječnik bio podrijetlom iz Cetine. Vid o tome Grmek, Ljetopis JAZU, knj. 62, 1957, str. 356.

[27] »Federici Grisogoni artium cultoris ad lectorem tetrasticon«. – U knjizi Questiones quodlibetales Joannis Duns Scoti, Venetiis, Impr. per Simeonem de Lucre, 1506.

[28] Na početku Peurbachova djela »Theoricae novae planetarum«, štampanog u Veneciji 1508. nalazi se ovo nastupno predavanje: »Bartholomei Vespuccii Florentini, minimi inter artium et medicinae doctoris Oratio habita in celeberrimo Gymnasio Patavino pro sua prima lectione. Anno Domini 1506 Laudes prosequens Quadrivii ac praesertim Astrologiae quam ibi publice profitetur«. Zanimljivo je da se na naslovnom listu iste ove knjige spominje i »eximii artium et medicinae doctoris domini Francisci Capuani de Manfredonia in Studio Patavino astronomiam publice legentis sublimis exposito«. Pogrešno bi bilo iz toga zaključiti da je F. Capuano di Manfredonia bio padovanski profesor upravo g. 1508. Radi se o drugom izdanju njegova komentara Peurbachova djela, tako da se profesorska titula odnosi na ranije razdoblje, negdje potkraj XV stoljeća.

nedvoumno proizlazi da je zadarski učenjak počeo sa svojim predavanjima na padovanskom arhiliceju tek pri otvorenju školske godine u jesen 1507.

Grisogonova »Oratio«, u kojoj izlaže diapazon svojih interesa i raspravlja o značenju pojedinih nauka, a napose o važnosti astrologije za medicinu, upravo je tipičan primjer nastupnog profesorskog predavanja. U Padovi u ono vrijeme nije bio običaj da se drže i zatim štampaju posebni govori. Naprotiv, sačuvalo se mnogo rukopisnih i štampanih nastupnih predavanja novih profesora. Pa i neposredni Grisogonov prethodnih održao je sličan govor.

Za Grisogona je, dakle, vrijedio dekret mletačkog Senata od 27. lipnja 1506, što znači da nije bio samo profesor astrologije (odnosno astronomije) nego i matematike. Obje su katedre bile objedinjene. Nije li možda upravo zato drugi govor u njegovoj knjizi posvećen čisto matematičkoj temi? Pokušaj enumeracije i formuliranja filozofskih principa aritmetike i geometrije – a baš to je bitna oznaka Grisogonova »Speculum astronomicum« – bio bi u svakom slučaju vrlo prikladan uvod u univerziteska matematička predavanja.

Slavni astronom Nikola Kopernik studirao je u Padovi filozofiju i medicinu tačno u isto vrijeme kad i Grisogono. Danas se Kopernikovi biografi slažu da je došao u Padovu krajem 1501. U pogledu njegova povratka u domovinu mišljenja se još uvijek razilaze. Favarova tvrdnja da je Kopernik napustio Padovu tek 1506. danas je općenito zabačena. On se najvjerojatnije vratio u Krakov 1504. ili možda čak već 1503, pa prema tome nikako nije mogao slušati Grisogonova predavanja.[29] Sigurno su se Kopernik i Grisogono osobno poznavali, jer su bili kolege: studirali su iste predmete u isto vrijeme na istom fakultetu. Međutim, o nekom dubljem međusobnom utjecaju ne može biti ni govora, jer su njihovi nazori u mnogočemu baš oprečni. Poznato je da do loma u Kopernikovoj slici svijeta dolazi upravo u padovanskom razdoblju, negdje oko godine 1502. Grisogono, dakako, nije znao da je prisustvovao jednom od najrevolucionarnijih događaja u povijesti naučne misli.

Ako Grisogono nije bio Kopernikov nastavnik astronomije i matematike nego njegov suučenik, postavlja se pitanje: tko im je obojici bio profesor? Školske godine 1500–1501. predavao je oba predmeta Benedetto Tiriaca, autor nekoliko vaticinija, tj. godišnjaka s astrološkim proročanstvima. Naslijedio ga je napuljski učenjak Luca Gaurico, također oduševljeni adept astrološke prognostike. Pripisuje mu se da je prorekao epidemiju kuge u Veneciji i Padovi 1503. On je 1506. prešao za lektora u Bolonju. U ljetu te godine katedra je bila prazna, a

[29] Vidi o tome napose H. Schmauch, Die Rückkehr des Koppernikus aus Italien im Jahre 1503, Erml. Zschr., 1935, br. 35; S. Flis, Mikolaj Kopernik jako lekarz, Pols. Tyg. Lek., sv. 8, 1953, br. 29–31, i L. A. Birkenmajer, Niccolò Copernico e l'Università di Padova, Krakov 1922.

1506–1507. predavanja drži Vespucci, kojeg je naslijedio naš Grisogono. Njegova astrološko–medicinska orijentacija logičan je nastavak Tiriakine i Gaurikove doktrine.[30]

Za Federika Grisogona, bogatog plemića, nastavni rad nije bio životni cilj nego samo dio njegove vlastite edukacije, njegovih mladenačkih skupljanja iskustava. Plaća na katedri astronomije i matematike bila je mala: svega 66 florina godišnje, tj. tek mali dio prosječne plaće profesora medicine. I političke su prilike u Padovi bile u onom času veoma nepovoljne.

Već 16. ožujka 1508. Federik Grisogono se ponovo pojavljuje u zadarskim notarskim spisima, sada kao kupac solana.[31] Nije sigurno da li je on bio osobno prisutan toj kupoprodaji. Da li ta se kupnja može već shvatiti kao znak njegove namjere da se stalno nastani u Zadru i napusti profesuru u Padovi? Kako bilo da bilo, politička su zbivanja ubrzo nametnula takvu odluku. Naime, Maksimilijanove su čete opsjele Padovu i rješenjem mletačkog Senata sveučilište je prekinulo s radom od 1509. do 1517. Prema tome su Grisogonova predavanja trajala samo jednu školsku godinu: 1507–1508, ili možda dvije, tj. i godinu 1508–1509.

Vrativši se u domovinu Grisogono se oženio i udomio. U jednoj ispravi od 9. lipnja 1509. spominje se njegova supruga Katarina, kći šibenskog plemića Petra Tubolovića.[32] Federik i njegov brat Jeronim posjeduju zemljišta u Zadru i na otoku Ugljanu, solane na Pagu i kuće u nekoliko dalmatinskih gradova. U razdoblju od 1509. do 1527. Federikovo se ime često susreće u notarskim spisima.[33] Javni ga bilježnici obično tituliraju »eximius artium et medicinae doctor«, a uz prezime »de Grisogonis« ili »de Chrysogonis« dodaju katkad i »de Bartholatiis«.[34] U službenom izvještaju mletačkog kapetana Z. Vallaressa o zadarskim obiteljima god. 1527. spominje se i Federikovo domaćinstvo, za koje se veli da broji deset osoba: »... messer Ferigo de Bartholaci, doctor, persone 10«.[35]

I tako naš doktor Grisogono–Bartulačić upravlja svojim posjedima, vodi kućanstvo od deset osoba, liječi svoje sugrađane, zanima se za komunalne probleme kako mu to nalaže njegov socijalni položaj, razmišlja o matematičko-fizičkim pitanjima u vezi s plimom i osekom,

[30] Vidi o tome Birkenmajer, Op. cit., 1922. – O Gauriku vidi napose E. Percopo, Luca Gaurico, ultimo degli astrologi, Atti R. Accad. Archeol. (Napoli), sv. 17, 1896, str. 3–222.

[31] S. Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre, Starine JAZU, knj. 42, Zagreb 1949, str. 290.

[32] »... nobilis domina Cacherina filia domini Petri Tubolovich nobilis Sibenicensis«. – DAZ, Notar Zandonati, 9, VI 1509.

[33] DAZ, Notarski arhiv Zadra, napose notari Zandonati (9. VI 1509; 6. VII, 19. VIII, 25. VIII i 1. X 1511; 18. VI 1514) i Cnessich (24. I 1526). Vidi i Atti conte Marcello, sv. I, list 232 (25. VI 1519).

[34] Značenje ovog pridjevka objašnjeno je u bilješci br. 1.

[35] Ljubić, Commissiones et relationes Venetae, I, Zagreb 1876, str. 203.

promatra zvijezde (kako ćemo vidjeti kasnije, možda čak i određuje njihove koordinate), a u dokolici meditira i o problemu ljudske sreće. No strast mu je bez sumnje astrologija: on tvrdo vjeruje u presudni utjecaj nebeskih tijela na zemaljska zbivanja i prema tome smatra da se može proricati budućnost. On vjeruje i u magiju, u sibilinske knjige i u vidovita nadahnuća. Kao na primjer u životu i djelima G. Cardana, tako se i u razmišljanjima i djelovanjima Grisogona na zamršen način isprepliću skolastička filozofija, grubo praznovjerje, novi rezultati egzaktnih i prirodnih nauka, poganska magija, kršćanska religija, politička uvjerenja i osobni ekonomski i socijalni interesi.

Prognoza bolesti njegovih sugrađana bio je tek dio Federikovih astroloških proračuna i spekulacija. Naš se Zadranin upušta i u krupne državničke prognoze, koje su, dakako, pusta tlapnja i fantazija, ali koje nam otkrivaju njegov antipapinski stav i priklanjanje profrancuskoj grupi mletačkog plemstva. S vremena na vrijeme Grisogono putuje u Veneciju, kuda ga još više od nekih trgovačkih transakcija vuče želja za sudjelovanjem u političkim i literarno-znanstvenim diskusijama.

U svibnju i lipnju 1512. uzbunio je Federik Grisogono stanovnike grada na laguni nizom proročanstva koja su bila zloguka s gledišta tadašnje oficijelne političke orijentacije. Marin Sanudo bilježi u svojem dnevniku važnih mletačkih zbivanja da je u svibnju te godine došao u Veneciju neki Zadranin po imenu Federik Grisogono i po profesiji astrolog. Njegovi računi o obrtanju Zemlje doveli su ga do spoznaja o skoroj budućnosti koju je saopćio svojim prijateljima. Njegove su se riječi brzo proširile i bile su denuncirane Vijeću desetorice. Na temelju preslušavanja samog Grisogona i nekoliko svjedoka utvrđeno je da je on izrekao za 1512. ovih osam proročanstava: prvo, na dan 8. lipnja kobna će se novost saznati u ovoj državi i bit će velikog plača i naricanja (tj. mletačka će vojska biti potučena); drugo, zvijezde su tako sklone francuskom kralju da te godine ne može izgubiti bitke makar ratovao protiv cijeloga svijeta; treće, rimski kralj (tj. njemački car) ne će htjeti te godine ni mira ni primirja s Mlečanima; četvrto, španjolski kralj ih izdaje, pa će se u drugoj polovini godine otkriti kako je on veliki neprijatelj Mlečana; peto, španjolski poslanik knez de Chariati, koji se upravo nalazi u Veneciji, izdajnik je i održava veze s Francuzima; šesto, papa će biti istjeran iz Rima još u toku godine i na njegovo će mjesto doći kardinal Santa Croce; sedmo, Mlečani će izgubiti teritorij između Padove i Treviza. Osmo je proročanstvo bilo toliko nezgodno da je cenzurirano u dnevniku. Po Sanudovu su mišljenju ove tvrdnje od tako velike važnosti da – ako se ne ispune – Grisogono zavređuje oštru kaznu.[36]

[36] »Maggio 1512... È da saper, in questi zorni, se ritrovava in questa terra uno zaratino chiamato domino Federigo de Grisogonis qual feva profession in astrologia, e conchulcando la rivolutio di questa terra fece l'infrascritto iudicio et pronostico adeo si sparse lui aver dito tal parole. E fato denontia ali Cai di X, fo mandato per lui et fato proceso, et examinati alcuni udite da lui dire, el qual dicea saria certo. Questo

Doista, sredinom g. 1512. politička je situacija u Evropi bila veoma kompleksna, a položaj Venecije osbito delikatan. Po svojoj političkoj suštini Grisogonova su proročanstva zapravo osuda ciljeva Lateranskog koncila, koji je započeo sa zasjedanjima upravo u času dok je Grisogono formulirao svoja predviđanja.

Sjetimo se da je papa Julije II odlučio da pod svaku cijenu istjera Francuze iz Italije, pa se stoga pomirio s Venecijom. U listopadu 1511. sklopljena je tzv. Sveta liga, savez između Papinske stolice, španjolskog kralja Ferdinanda Katoličkog i Venecije. Prva polovina godine 1512. bila je u znaku rata između Sv. lige i francuskih trupa u Italiji. Nakon bitke kod Ravene, vojnička i politička situacija nije bila nimalo jasna. Paralelno s papinom vojničkom ofanzivom odvijala se protuofanziva francuskih kardinala na crkveno-administrativnom i teološkom polju. Na tzv. Pizanskom koncilu, kojemu je predsjedao Carvajal, kardinal Sainte–Croix (njega spominje Grisogono kao budućeg, novog papu), osuđeni su postupci Julija II i, u travnju 1512. papa je suspendiran. To je, dakako, ostalo mrtvo slovo na papiru, jer je Lateranski koncil značio triumf talijanskih kardinala i pape.[37]

Već u lipnju 1512. Grisogonova su proročanstva demantirana. Nakon okršaja kod mjesta Valeggio francuske su se čete povukle iz Lombardije. Papa nije bio protjeran. On je doduše umro već 20. veljače 1513, ali ga nije naslijedio kardinal kojega je označio Grisogono nego kardinal Medici (Lav X). Car Maksimilijan je upravo u toku 1512. pristupio Svetoj ligi, tj. postao je saveznikom Venecije.

Već u lipnju 1512. bilo je, dakle, jasno da Grisogono nije bio u pravu i da je bez osnova uznemirio duhove. Iz Sanudova se dnevnika vidi da je protiv njega izdan nalog o hapšenju. Grisogono se, međutim, sklonio u neki samostan i zatim je pobjegao iz Venecije.[38] On po svojim

dicea le infrascritte cosse, che sarà questo anno: primo, che adi 8 zugno proximo questa terra haverà una pessima nova adeo sarà gran pianti e ululati; segundo, che il Re di Franza non pol perder questo anno, s'il combatese con tutto il mondo, per aver le stelle propizie, imo vincerà; tercio, che il Re di Romani non farà ni tregua ni pace con Venitiani questo anno; quarto, che il Re di Spagna ne tradisse et è gran nostro inimicho, e si scoprirà poi la metà di l'anno in là nimicissimo; quinto, che l'orator Ispano conte di Chariati, è qui, ne tradisse et ha pratica con Franza, et in campo si fenzerà di farsi prender a' inimici; sesto, che il Papa sarà cazado di Roma questo anno et fato Papa el cardinal Santa Croce, e che l'orator pontificio Episcopo de Ixernia va realmente verso la Signoria nostra; septimo, che la Signoria perderà il Stato da terra zoè Padova e Treviso, poi fato Papa el Cardinal Santa Croce; octavo, che ... Le qual tutte cose è di gran importanzia e non seguendo meriteria gran punitione. Quello di lui sarà scriverò ...« – Marino Sanudo, I Diarii, Venecija 1886, sv. XIV, str. 257–258.

[37] Opširan prikaz tih događaja vidi kod E. Lavisse, Histoire de France, sv. V, Paris 1903.

[38] »Giugnio 1512... Non voglio restar da scriver come eri, per il Serenissimo et Consiglieri, fo deliberato di retenir quel astrologo domino Federico de Grisogonis doctor Jadrense, qual predixe quelle 8 cosse ho notado di sopra, dicendo averle da Dio, et se Dio mente, lui mente, ma le ha da certe done, si tien Sibille, sta al Spirito Santo, et se reduceno a S. Zuan Lateran, a le qual lui ha grande devotion. Questo

idejama nije bio osamljen; sigurno je imao mnogo prijatelja među mletačkim mogućnicima, pa je navedeni incident prošao bez većih neprilika. Uostalom, u ožujku 1513. došlo je do novog preokreta mletačke politike. Opet su uspostavljeni prijateljski odnosi s Francuskom, što je Grisogono toliko priželjkivao.

U travnju 1528. tiskano je u Veneciji Grisogonovo glavno djelo.[39] Knjiga nosi ovaj naslov; »Federici Chrisogoni Nobilis Iadertini Artium et Medicinae doctoris subtilissimi, et Astrologi excellentissimi de modo Collegiandi, Pronosticandi et Curandi Febres; Necnon de humana Felicitate, ac denique de Fluxu et Refluxu Maris, Lucubrationes nuperrime in Lucem edite. MDXXVIII«. Naslovna je stranica vrlo lijepa; drvorez na kojem su prikazani crteži ratnika i fantastičnih životinja uokviruje naslovni tekst i vinjetu nakladnika. Na završetku 27. lista nalazi se kolofon: »Explicit Aureum Opus de modo Collegiandi, pronosticandi, et curandi Febrium; atque de humana Felicitate, neque non de Fluxu maris et Fefluxu. Editum ab Eximio Doctore Federico Chrysogono nobili Jadertino. Et Venetiis impressum a Joan. Anto. de Sabbio et fratribus. Anno a partu Virgineo MDXXVIII kal. Aprilis«. Knjiga se sastoji od 22 numerirana i 1 nenumeriranog lista formata in-folio. Tekst je raspoređen u dvije kolone. Po svojem izgledu knjiga djeluje kao inkunabula, tj. imitira stara tiskana izdanja ili bolje rečeno srednjovjekovne rukopise. Taj dojam još pojačava izrazito gotički rez slova. Na zadnjem, nenumeriranom listu nalazi se dijagram za proračunavanje plime i oseke; sastavljen je od tri koncentrična kruga koji se mogu vrtjeti oko zajedničke osovine.

Djelo je posvećeno mletačkom duždu Andriji Griteu, i to – kako se iz teksta posvete jasno razabire – ne kao privatnoj osobi nego baš kao šefu države. Zanimljivo je da autor u toj posveti daje sebi titulu »Artium et Medicinae Doctor et Astronomiae Professor«, što je nedvoumna

disse: 'Ozi si dovea aver la più trista nova che za tre anni si habi auto, zoè il nostro campo sarà roto e taju a pezi da Francesi'; tamen si vede il prosperar di quello. Hor fo ordinato di retenirlo et cometerlo ai Cai di X, et cussi fo mandato il capitanio per averlo in le man, et lui andò in uno monastero, poi si parti . . .« – M. Sanudo, I Diarii, Venecija 1886, sv. XIV, str. 297.

[39] Ovo drugo Grisogonovo djelo nije takva izvanredna rijetkost kao njegovo prvo djelo. Ono ima ipak veliku bibliofilsku vrijednost, napose zbog ilustracija. Meni su poznata četiri primjerka, pohranjena u Nacionalnoj biblioteci u Parisu (Res. Td[60]. 25), Britanskom muzeju u Londonu (1167 eee 21), Biblioteci Wellcome u Londonu (no 1466) i Biblioteci sv. Marka u Veneciji (186 D 38). Pariski se primjerak čuva u trezoru. Godine 1902. ponudio je firentinski antikvar Olschi jedan primjerak Spiri Brusini, no cijena od 120 lira bila je tada previsoka za našeg prirodoslovca. Vidi S. Brusina, Bibliografsko-statističke sitnice, Vjesn. kr. hrv.-slav.-dalm. arkiva, god. 4, 1902, str. 185. Knjiga se i inače povremeno javljala u prodaji (Katalog Goldschmidt, 1928, prodajna cijena £ 3,10; Davis & Orioli, 1932, £ 5,5; J. Halle, 1933, 250 M.). Nisam je vidio u antikvarijatima poslije 2. svjetskog rata. Knjiga je opisana u specijalnim bibliografijama: G. V. Panzer, Annales typographici, Nürnberg, 1800, sv. VIII, str. 511; Essling, Les livres à figures vénitiens de la fin du XVe siècle et du XVIe siècle, Paris 1907–1914, sv. III, str. 655, i M. Sander, Le livre à figures italien depuis 1467 jusqu'à 1530, Milano, Hoepli, 1942, sv. I, str. 347.

potvrda da je jednom doista predavao na padovanskom univerzitetu. Uz posvetu, na čelu knjige nalazi se epigram koji čitaocu upućuje neki Gaspar Salomon iz Imole, »liberalium disciplinarum cultor« i u kojem, naravno, veli da je ovo djelo »preciosior auro«.

Listove 2r–5v zaprema rasprava »De artificioso modo collegiandi egritudinum«. Grisogono izlaže filozofske principe patogeneze, etiologije, nozološke klasifikacije i dijagnostike bolesti. Filozofski i znanstveni domašaj tog djela ograničen je apriornim prihvaćanjem astrologije. Prožeto arabističkom skolastičkom metodom padovanske škole, ono bi zavrijedilo pohvalu historičara nauke da je napisano dva-tri stoljeća ranije.

Navedena rasprava sastoji se od uvoda i ovih trinaest poglavlja: »I. Quod facultas medicine in theorico atque practico negocio hactenus est incompleta«, »II. De quatuor causarum generibus medico pertinentium«, »III. De impugnatione cause efficientis posite ab Avicenna non esse aeres scilicet causas maxime remotas«, »IV. Quomodo medicus ratione universali cognoscere posset omnes egritudines«, »V. De graduatione complexionum totius corporis ex complexione principalium membrorum«, »VI. De epatis complexione«, »VII. De complexione cerebri naturali«, »VIII. De stomacho«, »IX. De modo capitulandi egritudines«, »X. De egritudine male complexionis«, »XI. De divisione febrium putridarum«, »XII. De accidentibus egritudinum cognoscendis« i »XIII. De recapitulatione premissorum«.

Početak rasprave je upravo skandalozno samouvjeren. U epistemološkom pogledu naš je autor ekstremni optimist: »Maxima enim pars eorum que scimus est, minima eorum que ignoramus« (fol. 2r). On kritizira neke dotadašnje medicinske ideje i napose »nekompletnost« medicinske teorije i prakse. Krivnja nije na ljudskom neznanju općenito nego na pogrešnom stavu pojedinaca. Do prave i potpune spoznaje može se doći u medicini ako se pusti da naš intelekt vodi »divina providentia«. Grisogono veli da je uspio – »Deo duce« – naći sigurne metode za raspoznavanje vrućica i čak za njihovu uspješnu terapiju, pa makar se radilo i o teškim i kroničnim oblicima.

Nakon zamršene diskusije o različitim kategorijama uzroka bolesti Grisogono kritizira Avicenu, koji smatra da je zrak jedan od eficijentnih uzroka bolesti. Svrha je te kritike da se pokaže da stvarni uzrok nije zrak u elementarnom ili meteorološkom smislu nego zrak u svojoj povezanosti s astralnim tijelima. Utjecaj nebeskih tijela je presudan; ona su adekvatni uzroci zdravlja i bolesnih kompleksija.

Thorndike, jedini moderni autor koji je detaljno proučio Grisogonove medicinske rasprave, dobro veli da ga one karakteriziraju kao »agresivnog advokata astrološke medicine«.[40] Treba tome dodati da je

[40] »Federicus Chrisogonus Iadertinus showed himself an aggressive advocat of astrological medicine in a volume which he published at Venice in 1528 upon fevers, human felicity and the tides«. – L. Thorndike, History of magic and experimental science science, New York, Columbia University Press, 1941, sv. V, str. 314. – Treba

– unatoč rafiniranoj medicinskoj terminologiji – Grisogonov pristup medicinskim problemima u osnovi neznanstven, polušarlatanski. On se poziva pri izlaganju svojih teorija na božansko nadahnuće, upravo kao što je to činio prigodom svojih političkih proricanja u Veneciji.[41]

Prva je rasprava teoretski uvod u drugi traktat ove knjige, koji zaprema listove 5v–17r i koji je izrazito praktično-astrološkog karaktera. Pod naslovom »De pronosticis egritudinum per dies creticos« objavljeno je ovih sedamnaest poglavlja: »I. De pronosticis egritudinum«, »II. De necessario requisitis ad pronostica facienda«, »III. De propositionibus necessarijs in pronosticis«, »IV. De probationibus propositionum«, »V. De rationibus contra Hippocratem, Galenum et Avicennam de diebus creticis«, »VI. Rationes ponuntur contra recentiores male sentientes de diebus creticis«, »VII. Rationes ponuntur contra alios modernos de eisdem«, »VIII. De modo equandi domos hora principij egritudinis«, »IX. De aspectibus cursus lune in tota revolutione mensis medicinalis«, »X. De exemplo figure medicinalis et verificatione eius«, »XI. De regulis universalibus cause mortis«, »XII. De modo inveniendi essentiam morbi per figuram astronomicam«, »XIII. De modo cognoscendi per stellas qui humores peccant in aliqua febre«, »XIV. De cognoscendis mineris febrium putridarum«, »XV. Qualis quisque debet esse qui medicine facultatem exercere debet«, »XVI. De diversitate medicorum collegantium« i »XVII. De potentia et magnitudine stellarum«.

Već je pogled na naslove poglavlja dovoljan da se upozna osnovna orijentacija Grisogonove rasprave. Detaljnija analiza teksta uvjerila nas je da u toj astrološko-medicinskoj kombinaciji medicinski dio ima samo kulturno-historijsko značenje, dok astronomski računi i opažanja imaju i stanovitu objektivnu vrijednost.

Liječnik mora pridobiti povjerenje pacijenata,[42] a to može najbolje postići ako znade predviđati događaje. Za prognozu i određivanje dijetnog režima potrebno je poznavati eficijentne uzroke i esenciju bolesti. Samo se tako može propisati i prikladna terapija. Spoznaja eficijentnih uzroka stječe se – veli Grisogono – poznavanjem utjecaja nebeskih tijela. Tu vrstu spoznaje zove Grisogono apriornom; samo ona otkriva esenciju bolesti. Aposteriorna se spoznaja temelji na medicinskoj simptomatologiji. Ona je također važna, ali otkriva samo efekte i akcidente bolesti. Jednom riječju: astrologija daje uvid u suštinu bolesti određenog pojedinca, a klinika samo u njene akcidente. Grisogono kritizira sve ranije medicinske autore, koji lutaju u neznanju i sami

napomenuti da Thorndike vrlo dobro analizira Grisogonove astrološko-medicinske rasprave, no inače ne zna ništa o biografiji našeg učenjaka. On čak nije siguran da li je Grisogono bio iz Zadra; prema Thorndikeu »the word Iadertinus probably indicates that the author is from Zara in Dalmatia«!

[41] Usp. sadržaj bilješke br. 38.

[42] »Ille enim plures sanat de quo plures confidunt«. Chrysogonus, De modo collegiandi . . ., Venecija 1528, list 5v. – Može se u toj prigodi istaknuti da je Grisogono nesumnjivo bio dobar praktični psiholog.

sebi proturječe. On je, veli, pokušao naučavati nešto što je šire i savršenije i što može svakome omogućiti da preko poznavanja uzroka dođe do spoznaje kako esencije tako i akcidenata bolesti.[43]

Po Grisogonovu mišljenju ništa nije savršenije i korisnije od ove »ars pronosticandi«. Ona je u neku ruku nastavak antičkog naučavanja o kritičkim danima, ali uz primjenu astrologije, kojom se Hipokrit i Galen još nisu znali služiti. U predgovoru cijele knjige Grisogono je već jasno označio njezin glavni cilj i podcrtao, ne sasvim opravdano, prioritet svojeg pothvata: »... agemus de pronosticis dierum creticorum per stellas, applicando iudicia eorum ad facultatem medicine (prius non applicata)«.

Grisogonova je doktrina izložena u jedanaest teza ili propozicija. Bolesti nastaju zbog poremećaja četiriju tjelesnih sokova u vezi s poremećajima u odnosima četiriju elemenata. No to su tek proksimalni uzroci, jer na elemente i sokove djeluju nebeska tijela koja svojim gibanjima determiniraju odnose i gibanja unutar zdravog i bolesnog organizma. Stoga planete, kao prirodni sekundarni uzroci koji djeluju po promislu božjem, donose i uvjetuju zdravlje i bolest, život i smrt.[44]

Za nas je napose zanimljivo da Grisogono oštro kritizira Hipokrata, Galena i Avicenu. Po mišljenju našeg autora, oni su naslutili istinu naučavajući teoriju o kritičnim danima bolesti, ali su ipak daleko od prave spoznaje, jer ne uzimaju dovoljno u obzir astrološke faktore. Bez obzira na činjenicu da u našim očima takva kritika nema znanstvene podloge, treba uvažiti i historijski pravilno ocijeniti Grsogonov opći zaključak da se ne može oslanjati na autoritete, »praesertim ubi agitur de salute generis humani«!

Grisogono napose kritizira Galenovu podjelu »medicinskog mjeseca« na 26 i pol dana, pri kojoj su 2 i pol dana eliminirana, jer u njima nema mjesečine. Grisogono računa sa svih 28 lunarnih dana, jer je tvrdo uvjeren da Mjesec djeluje na ljudsko zdravlje i kad ga ne vidimo na nebeskom svodu. Svoje shvaćanje potkrepljuje opažanjima bolesničkih kriza za vrijeme Mlađaka i različitim kobnim zbivanjima za vrijeme pomrčine Mjeseca. Mislim da ovu Grisogonovu ideju treba povezati s njegovom hipotezom o utjecaju Mjesečeva nadira na plimu i oseku. I na gibanje mora Mjesec djeluje i kad nije vidljiv na nebu.

Zadarski astrolog zatim oštro napada »moderne« medicinske pisce, za koje veli da su im greške neoprostive, jer nemaju – poput klasičnih autora – ispriku u nedovoljnom poznavanju astronomije. Grisogono je zapravo uperio svoj napad protiv dva medicinska autora svojeg vremena, no ne navodeći njihovih imena. Prvome predbacuje što se usudio tvrditi da je za praktičnog liječnika potpuno svejedno u kojoj fazi

[43] »Tentemus ergo nos aliquid amplius et perfectius dicere: quomodo quisquam ex cognitione causarum essentie egritudinis cognoscere poterit et essentiam egritudinis et eiusdem accidentia«. – Op. cit., f. 5v.

[44] »Planete omnes dant sanitatem et infirmitatem, vitam et mortem, veluti cause secundarie naturaliter agentes ex divina providentia eis sic instituta«. – Op. cit., f. 6v.

Mjeseca vrši flebotomiju ili daje neki lijek. Doista nekoliko je medicinskih autora iz druge polovine XV stoljeća zastupalo stanovište da pri flebotomiji treba voditi računa o položaju Mjeseca u zodijaku, ali ne i o njegovoj fazi. Ne može se stoga reći na koga među njima cilja Grisogono. Lakše je identificirati osobu protiv koje je uperena druga Grisogonova kritika. Grisogono predbacuje nekom liječniku-astrologu da se dao zavesti na krivi put jednom Ptolomejevom omaškom i da je tako uveo u astrološku praksu šesnaesterostrane figure. Taj je autor očito Agostino Nifo (1473–1546), profesor filozofije i medicine u Padovi, Salernu, Napulju, Pizi i Rimu.[45]

Počevši od 8. poglavlja svoje rasprave o prognostici Grisogono izlaže praktičnu stranu vlastitog postupka za astrološko predviđanje bolesti. Bitno je za taj postupak da se esencija bolesti i kritični dani određuju prema situaciji neba kako u času početka bolesti, tako i u času rođenja bolesnika. Grisogono uzima u obzir obje ove konstelacije. Sastavljanje horoskopa objašnjeno je jednim konkretnim primjerom.[46] U knjizi je objavljen astrološki dijagram nekog čovjeka (Grisogono ga naziva Sokrat, što u skolastičkoj filozofiji znači tačno određeni čovjek, a ne neki čovjek uopće) koji je obolio u Zadru godine 1527, na dan Merkura (tj. u srijedu), 9. listopada u 21 sat i 43 minute. Taj imaginarni »Sokrat« obolio je sa simptomima vrućice, »febrire incepit«, dok je Mjesec bio u znaku Ovna, itd. Svi elementi astronomskih odnosa važnih za astrološku dijagnozu unijeti su u Grisogonov crtež, s time da je geografska širina Zadra zaokružena na 45^0 (bilo bi, dakako, bolje uzeti 44^0).

Za prognozu i terapiju »Sokratove« bolesti treba uporediti naprijed navedenu »figura coeli« u času oboljenja s horoskopom rođenja (»figura nativitatis«), koji je »korijen« cijele sudbine čovjeka. Grisogono opširno izlaže svoje nazore o konstelacijama koje donose smrt, o odnosu između pojedinih planeta i određenih bolesti, itd. Samo dio tih podataka preuzet je iz starije literature. Umjesto autoritetima Grisogono se služi svojom imaginacijom. Njegova je mašta bujna i nepresušna.

Na nekoliko se mjesta pripisuje cink Veneri, a bakar Jupitru, što je protiv cjelokupne alkemističke tradicije. Uostalom, kako je to već primijetio Sudhoff,[47] Grisogono je uopće neprijatelj alkemije, principijelni protivnik pokušaja transmutacije metala. On doduše napominje da Sunce mrzi Saturna i da zato postoji prirodno neprijateljstvo između zlata i olova, raspravlja o čudesnim svojstvima žive i o filozofskom pro-

[45] Vidi Thorndike, History . . ., sv. V, str. 69–94.

[46] »Figura constellationis principij infirmitatis Anno Domini currente M. D. XXVIJ, die mercurij nono octobris hora XXI minuto XLV post meridiem vero hora III minuto V. Elevatio poli Jadre gradus quadragintaquinque«. – Chrysogonus, De modo collegiandi . . ., f. 11^r.

[47] K. Sudhoff, Iatromathematiker, vornehmlich im 15. und 16. Jahrhundert, Breslau 1902, str. 47–48.

blemu »supstancijalne forme« metala, ali nakon tog ekskurza u područje alkemije zaključuje da je isprazna svaka nada u mogućnost multiplikacije zlata i srebra.[48]

Sudhoff je ovako ocijenio Grisogonovu raspravu o prognostici bolesti po kritičnim danima: »Der ganze Tenor hat etwas Umständliches, Scholastisches, und doch ist es ein selbstständiger Denker, der weit ausgreift, aber auch weit ausschweift.[49] I meni su upale u oči ove dvije karakteristike Grisogonova djela: s jedne strane pedantna, logički čvrsta konstrukcija teksta, sa skolastičkom terminologijom i cjepidlačarenjem; s druge strane nezadrživa i snažna fantazija koja ide novim putovima, ali najčešće na žalost stramputicom.

Na listovima 16^{v} i 17^{r} nalazi se astronomska tabela: »Stelle fixe prime magnitudinis verificate ad annum 1528«. Za nekoliko zvijezda stajaćica prvog reda donose se podaci o nebeskim koordinatama (longitudo, latitudo, declinatio, ascensio recta), o astrološkoj prirodi (»natura stelle«) i dr. Slični su podaci navedeni i za nekoliko zvijezda drugog reda. Stelarni podaci nisu prepisani iz Ptolomejevih, toledskih ili drugih starih tabela nego su doista adaptirani prvoj četvrtini XVI stoljeća. Kako je izvršena korekcija precesije? Riječ »verificate« sugerira da je Grisogono sam izvršio neka astronomska mjerenja. To je moguće, čak i vjerojatno. Ipak se ne može isključiti niti druga mogućnost, naime da su stelarni podaci jednostavno prepisani iz nekog drugog astronomskog djela iz dvadesetih godina XVI stoljeća.

Treća rasprava u Grisogonovoj knjizi zaprema listove 17^{v}–18^{r}. U njoj se, pod naslovom »De artificioso modo curandi febrium«, raspravlja o terapiji febrilnih bolesti. Traktat se sastoji od ovih pet poglavlja: »I. De modo curandi febrium«, »II. De cura febris ethice et de eius cura febris divisione«, »III. De cura febris ethice coniuncte putride«, »IV. De ethice accidens« i »V. De cura pthisis«. Pretežan dio rasprave posvećen je liječenju tzv. hektičnih groznica, velike i nejasno omeđene grupe bolesti u kojoj je glavnu ulogu jamačno igrala tuberkuloza. Ftiza (sušica) je, po Grisogonovoj definiciji, bolest s kroničnom vručicom, kod koje se kašljem izbacuje ulcerirana supstancija pluća.[50]

U svojoj se terapiji Grisogono inspirira u prvom redu teoretskim razmatranjima, no ne prezime nipošto ni čistu empiriju. Dobro mogu poslužiti čak i opažanja neukih ljudi. Tako je Grisogono prihvatio neka specifična sredstva baba–vračara, ali ih je, veli, uskladio sa znanstvenim kanonom. Kao primjer navodi biljku »Saxifragia maior seu hircina« koja pomaže dojiljama, ako im ponestane mlijeka. Grisogono je uvjeren da je dovoljno staviti tu biljku u njedra; njezino je djelo-

[48] Chrysogonus, f. 9^{v}.

[49] Sudhoff, Op. cit., str. 47. – Njemački historičar medicine osvrnuo se samo na jedan od Grisogonovih traktata. On je Grisogona smatrao Mlečaninom (smatrajući »Jadertinus« dijelom Grisogonova prezimena), pa veli da o njegovu životu »nichts zu erfahren war«.

[50] »Phtisis est substantia pulmonis ulcerata saniem per tussim excreans«. – Chrysogonus, Op. cit., f. 18^{v}.

vanje čak tako snažno da su žene prisiljene da je nakon 6 sati odstrane kako bi zaustavile dalje pretvaranje krvi u mlijeko.[51] Naš autor vjeruje, dakle, u neku vrst »simpatetičkog« djelovanja lijekova.

Što se tiče liječenja sušice, Grisogono pobija mišljenje svojih prethodnika, napose Avicene, da se ta bolest može uspješno suzbijati »per frigidum et humidum«, tj. djelujući na pogrešnu kompleksiju organizma. Grisogonova je argumentacija laboriozna i zapletena, ali s domišljatom i u osnovi tačnom jezgrom; prevedeno u moderni medicinski jezik, on predbacuje starim autorima da liječe samo simptomatološkom (a ne kauzalnom) terapijom. On je u posjedu lijeka koji djeluje stiptički i otklanja uzrok ftize. Za njegov su napitak, veli Grisogono, mislili da je »tekuće zlato«.[52] Radi se o mnogo jednostavnijem lijeku, no naš autor ne odaje njegova sastava. Umjesto toga opisuje tradicionalnu medikamentoznu terapiju ftize. Njegovi su recepti u znaku arabističke polipragmazije, ali treba priznati da nisu besmisleni i bezvrijedni. Grisogono se protivi puštanju krvi kod ftizičara,[53] makar ga to stavlja i opet u opreku s Avicenom i Michelem Savonarolom. Ftizičari gube krv i slabi su, pa ih ne treba još više oslabljivati. Na žalost, većina liječnika onog vremena nije prihvatila ove ispravne poglede na flebotomiju kod hektičnih groznica.

Posebni traktat posvećen je kugi: »Tractatus de febre pestilentiali« (listovi 19^{r}–21^{v}). Početak je i opet u znaku kritike starijih autora. Oni se, veli Grisogono, tako boje kuge da je obično uopće ne liječe već bježe od kužnih bolesnika. Uostalom, zadarski liječnik priznaje da se i on nekoć tako bojao kuge (možda se to odnosi na njegov bijeg iz Padove 1499), ali je s vremenom promijenio mišljenje. S jedne strane on je prestao vjerovati u zaraznost kužnih bolesti, jer se njihova masovna pojava može bolje objasniti utjecajem kozmičkih influencija. S druge strane njegov je strah prestao, jer je upoznao lijekove koji su mu omogućili da izliječi mnoge kužne bolesnike, pogotovo ako je počeo s terapijom odmah po izbijanju prvih znakova bolesti.[54]

Po Grisogonovu je mišljenju sjedište kužne groznice u srcu; početni je uzrok, dakako, zla konstelacija planeta, a neposredni je uzrok otrovni zrak, pokvaren nebeskim influksom. Finalni je uzrok beskonačna moć božja. Kuga je vrst otrovanja i treba je liječiti poput otrovanja izazvanih ujedom otrovnih životinja. Grisogono stoga raspravlja o otrov-

[51] Op. cit., f. 17^{v}.

[52] »Per nostram ergo potionem optime ac velocissime curabitur removendo causam magis quam lapsum complexionis . . .« (f. 18^{r}). – »Sed medicina nobis magis propria erit potus noster quem credunt esse aurum potabilem; certe non est, virtus enim naturalis noster non agit in ipsum sicut agit virtus strucij in ferrum, et gruarum in lapides . . .« (f. 19^{v}).

[53] »Notandum tamen est quod nullus phtisicus flobothomandus est«. – Op. cit., f. 19^{r}.

[54] »Ego vero qui pestem parum timui, et ea cognovi remedia, per que multos a peste liberavi, maxime quibus a prima hora sensibilis lesionis necessaria administranda fuere . . .« – Op. cit., f. 19^{v}.

nim zmijama i skorpionima. On se čudi kako tako male količine otrovne tvari mogu imati tako snažne učinke. Njegovo pak objašnjenje sigurno će začuditi današnjeg čitaoca: otrov zmije i skorpiona zato je tako poguban za čovjeka i stoku, jer su Zmija i Skorpion kao nebeska tijela neprijatelji ljudskih konstelacija Vodonoše i Blizanaca, odnosno kvadrupednih zakova Ovna i Bika. Kompleksije zmije i čovjeka se međusobno mrze.

Poput svih ostalih otrovanja, kugu liječe »bezoarni lijekovi« kao što su gencijana, inula i napose sam bezoar.[55] Grisogono je za vrijeme svojeg boravka u Rimu vidio kako bezoar, smrvljen u prašak ugodna mirisa, istjeruje u sudorifernoj krizi moćni otrov.[56] Za našeg je autora bezoar bolji antidot od terijaka koji kao složen lijek djeluje samo po snazi pojedinih sastojaka. Preporuča se flebotomija kužnih bolesnika i stavljanje pijavica na bubone.

Ako bolesnici žeđaju, treba im dati kiselo mlijeko. Grisogono razotkriva konačno svoju tajnu: njegov napitak protiv ftize i kuge je – dalmatinsko kiselo mlijeko! Opisuje upravo čudesna svojstva ove »divina potio« i daje upute za kiseljenje mlijeka.[57] Za profilaksu kuge služe »odor aceti rosati« i skorpionovo ulje.

Poznato je da su Dubrovčani već u srednjem vijeku pokušavali liječiti kužne bolesti kiselim mlijekom.[58] Kao Grisogono u XVI stoljeću, tako je na početku našeg stoljeća Mečnikov vidio u balkanskom kiselom mlijeku neku vrst univerzalne medicine.

Na listovima 22^{r}–23^{v} Grisogonove knjige nalazi se kratka rasprava: »De summa felicitate et suprema perfectione humana«. Po definiciji je sretan onaj tko svoje čežnje i želje usklađuje s dostižnim. To obično nije moguće. Bolestan želi zdravlje, ambiciozan čast, vojnik pobjedu i pljačku, itd. U pojedinim sposobnostima životinje nadmašuju čovjeka:

[55] Kod kužnih su bolesti indicirane »medicine bezohartice que a tota sui forma agunt contra venenum curando ipsum puta: gentiana, hipericon vel perforata, enula, raffanus, diptams, aristologia longa et rotunda et lapis bezahar«. – Op. cit., f. 20^{v}.

[56] »... lapis bezahar, qui pulverulentus est et suavis odoris, quando agitatur et calefit; quem nos experti sumus Rome, et vidi potenter venenum per sudorem expellere et liberare«. – Op. cit., f. 20^{v}.

[57] »Si fuerit sitis intolerabilis, potus eius erit aqua buglose acetose melisse cum syrupo buglose. Sed potus aque lactis acetosi plus vales, quam Avicenna tantum magnificat; cuius tamen usus non est in tota Italia, neque sciunt artificiose acetosare ipsium lac, sicut in tota Dalmatia usque ad Byzantium, et in tota Asia et Aphrica, cuius usus est omnium febricitantium. Mirabiles enim producit sanitates in causonide et alijs febribus acutis; est enim cibus, potus et medicina, quando cum zuccharo exhibetur, neque putrefactio fit in stomacho sicut reliquis potus omnes omnium fructuum qui in stomacho et venis corrumpuntur. Si quis autem vellet exercere istam divinam potionem lactis acetosi, que mirabiles sanitates et quidem expertas producit in omni febre acuta: estuante, causonide et ethica, habeat parvam copiam lactis acetosi *ex partibus dalmatiae*, per quam fit multiplicatio in infinitum cum alio lacte communi. Sed si quis velet habere originem huius lactis. Accipiat fermentum panis, cum quo fermentat lac calidum per unam diem illud fermentabitur, cum quo lacte iterum aliud lac acetosabitur ad libitum ...« – Op. cit., fol. 21^{v}.

[58] Vidi o tome opširnije u mojem predavanju: »Povodom jednog anakronizma«, Lij. vjesnik, 71/1949, str. 70.

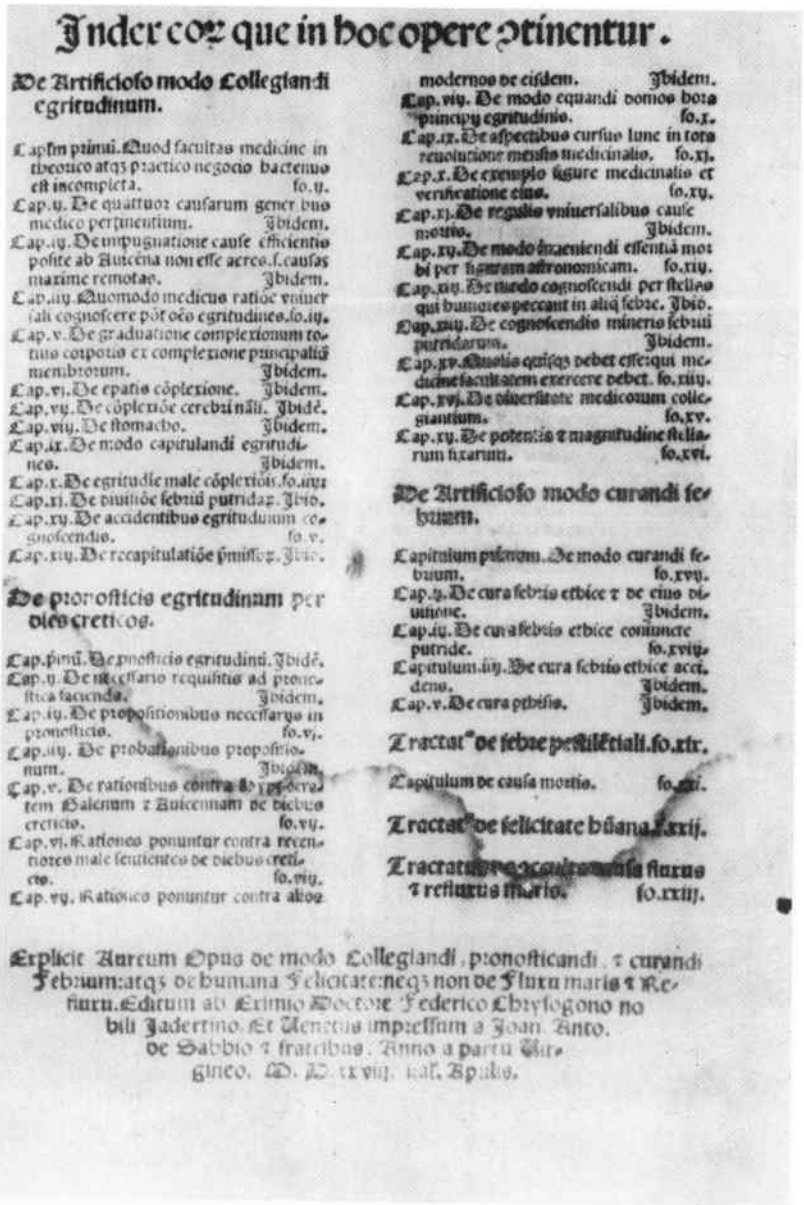

Index eorum que in hoc opere continentur.

De Artificioso modo Collegiandi egritudinum.

Capitulum primum. Quod facultas medicine in theorico atque practico negocio hactenus est incompleta. fo. ij.
Cap. ij. De quattuor causarum generibus medico pertinentium. Ibidem.
Cap. iij. De impugnatione cause efficientis posite ab Auicenna non esse aeres. s. causas maxime remotas. Ibidem.
Cap. iiij. Quomodo medicus ratione vniuersali cognoscere potest omnes egritudines. fo. iij.
Cap. v. De graduatione complexionum totius corporis ex complexione principalium membrorum. Ibidem.
Cap. vj. De epatis complexione. Ibidem.
Cap. vij. De complexione cerebri naturali. Ibidem.
Cap. viij. De stomacho. Ibidem.
Cap. ix. De modo capitulandi egritudines. Ibidem.
Cap. x. De egritudine male complexionis. fo. iiij.
Cap. xj. De diuisione febrium putridarum. Ibid.
Cap. xij. De accidentibus egritudinum cognoscendis. fo. v.
Cap. xiij. De recapitulatione premissorum. Ibid.

De pronosticis egritudinum per dies creticos.

Cap. primum. De pronosticis egritudinum. Ibidem.
Cap. ij. De necessario requisitis ad pronostica facienda. Ibidem.
Cap. iij. De propositionibus necessarijs in pronosticis. fo. vj.
Cap. iiij. De probationibus propositionum. Ibidem.
Cap. v. De rationibus contra Hippocratem Galenum et Auicennam de diebus creticis. fo. vij.
Cap. vj. Rationes ponuntur contra recentiores male sentientes de diebus creticis. fo. viij.
Cap. vij. Rationes ponuntur contra alios modernos de eisdem. Ibidem.
Cap. viij. De modo equandi domos hora principij egritudinis. fo. x.
Cap. ix. De aspectibus cursus lune in tota reuolutione mensis medicinalis. fo. xj.
Cap. x. De exemplo figure medicinalis et verificatione eius. fo. xij.
Cap. xj. De regulis vniuersalibus cause mortis. Ibidem.
Cap. xij. De modo inueniendi essentiam morbi per figuram astronomicam. fo. xiij.
Cap. xiij. De modo cognoscendi per stellas qui humores peccant in aliqua febre. Ibid.
Cap. xiiij. De cognoscendis mineris febrium putridarum. Ibidem.
Cap. xv. Qualis quisque debet esse qui medicine facultatem exercere debet. fo. xiiij.
Cap. xvj. De diuersitate medicorum collegiantium. fo. xv.
Cap. xij. De potentia et magnitudine stellarum fixarum. fo. xvi.

De Artificioso modo curandi febrium.

Capitulum primum. De modo curandi febrium. fo. xvij.
Cap. ij. De cura febris ethice et de eius diuisione. Ibidem.
Cap. iij. De cura febris ethice coniuncte putride. fo. xviij.
Capitulum iiij. De cura febris ethice accidens. Ibidem.
Cap. v. De cura pthisis. Ibidem.

Tractatus de febre pestilentiali. fo. xix.

Capitulum de causa mortis. fo. xxi.

Tractatus de felicitate humana. fo. xxij.

Tractatus de occulta causa fluxus et refluxus maris. fo. xxiij.

Explicit Aureum Opus de modo Collegiandi, pronosticandi, et curandi Febrium: atque de humana Felicitate: neque non de Fluxu maris et Refluxu. Editum ab Eximio Doctore Federico Chrysogono nobili Jadertino. Et Venetus impressum a Joan. Anto. de Sabbio et fratribus. Anno a partu Virgineo. M. D. xxviij. ital. Aprilis.

Kazalo i kolofon Grisogonova djela (1528. god.)

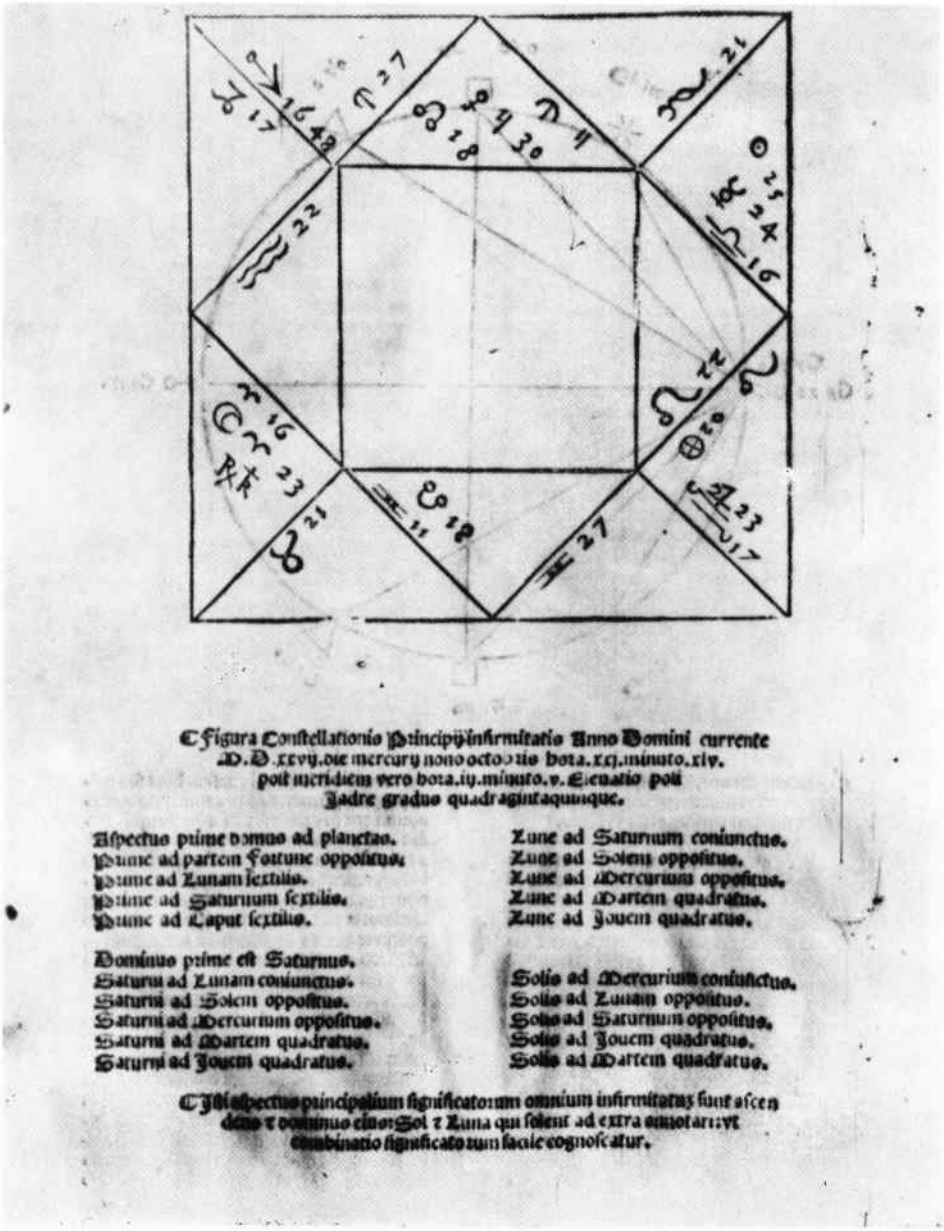

Grisogonov horoskop za osobu koja je oboljela sa znacima groznice u Zadru 9. listopada 1527. godine

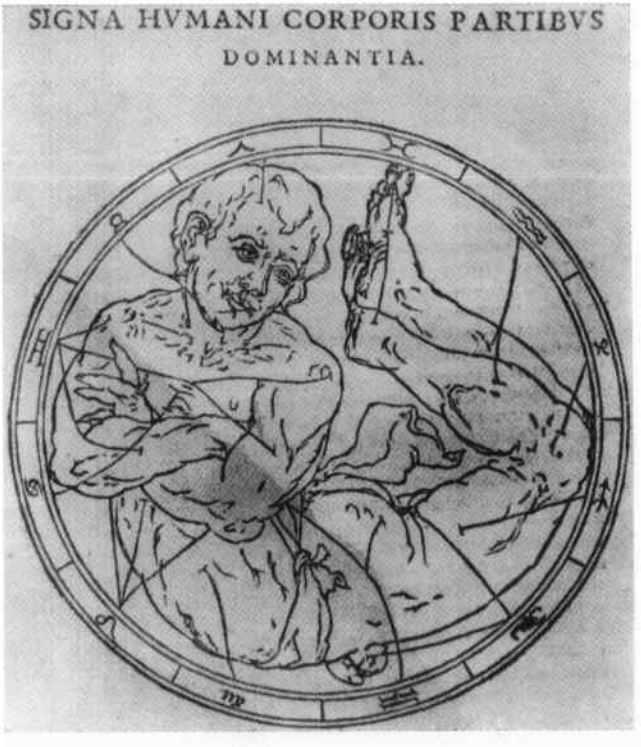

Prikaz upliva pojedinih zviježda zodijaka na pojedine dijelove ljudskog tijela. (Crtež Grisogonova astrološkog teksta u Gallucijevu Theatrum mundi)

Vlastoručni potpis F. Grisogona: Ego Federicus de Grisogonis artium et medicinae doctor, consiliarius. *(Hist. arhiv u Zadru, Spisi notara Petra de Pago, omot III, sv. 3/28, isprava od 7. rujna 1528.)*

ris je oštrovidniji, zec brži, ribe zdravije (!). Što može, dakle, dati čovjeku savršenu sreću, ako ona nije tjelesna. Grisogono dokazuje da nijedna znanost, pa čak ni astrologija, ni s njom povezana prirodna filozofija ne može čovjeku dati punu sreću. Ni bavljenje kabalistikom ne zadovoljava duh u njegovu traženju. Po Grisogonovu je mišljenju izvor savršene sreće samo u »dei cognitio«.

Na listovima 23^{v}–27^{r} navedene Grisogonove knjige nalazi se rasprava o plimi i oseki pod naslovom »Tractatus de occulta causa fluxus et refluxus maris«. Na taj se traktat ne ću ovdje posebno osvrtati, jer je o njemu nedavno Ž. Dadić objavio lijepu i temeljitu studiju.[59] Grisogonovo se naučavanje o uzroku plime osniva na peripatetičkoj filozofiji (u prvom redu na pretpostavci o tzv. prirodnom mjestu i prirodnom gibanju tijela i elemenata) i na geocentričkoj mehanici neba. Poput Posidonija, Grisogono posve ispravno smatra da na uzdizanje morske vode djeluju Sunce i Mjesec. Njihovim kombiniranim djelovanjem mogu se objasniti promjene dnevne maksimalne elevacije plime u toku Mjesečeva ciklusa. Dadić je ispravno primijetio da je Grisogono zapravo preuzeo od talijanskog liječnika Jacopa Dondija ideju o kvantitativnom tumačenju plime zbrajanjem utjecaja Mjeseca i Sunca; objema su učenjaci zajedničke pretpostavke da je sila jednog nebeskog tijela tačno jednaka sili drugog i da ta sila postepeno pada, raste, pada i opet raste kako Mjesec ide od sizigija prema kvadraturi, odnosno kako Sunce ide od zenita prema Zapadu, nadiru i Istoku. Grisogono je, međutim, računski razradio Dondijevu teoriju i konstruirao grafikon (objavljen na listu 28^{r} njegove knjige) koji se u grubim obrisima doista slaže s podacima izračunatim pomoću Newtonove teorije gravitacije. S Grisogonovom se teorijom dogodilo, dakle, nešto slično kao i s Ptolomejevom teorijom epicikličkih gibanja planeta. Obje polaze s pogrešnih pretpostavki, ali pružaju matematički model koji u prvoj aproksimaciji daje dobre rezultate, tj. objašnjava u grubim potezima gibanje mora odnosno planeta. Grisogono je u svojem traktatu iznio i jednu originalnu i vrlo značajnu hipotezu: elevacija mora nastaje ne samo ispod Mjesečeva i Sunčeva zenita nego i ispod njihova nadira. Ova smiona pretpostavka dala je Grisogonu ključ za objašnjenje druge dnevne plime, pojave koja je od davnine predstavljala krupan problem.[60]

Grisogono se zanimao za pitanja plime i oseke u prvom redu kao liječnik, a tek onda kao pomorac. Po njegovu mišljenju Sunce i Mjesec

[59] Vidi raspravu citiranu u bilješci br. 3.

[60] Drugi val plime poznat je još od antičkih vremena; Grisogono ga, dakako, nije prvi opisao, ali mu je dao novo tumačenje proglasivši ga antipodnim valom, vodenom nabreklinom koja se nalazi tačno nasuprot lunarnom odnosno solarnom zenitu. Čitajući sada svoje ranije, kratke publikacije o Grisogonu (vidi bilješke br. 4 i 8) imam dojam da sam se u tom pogledu izrazio na nejasan i suviše lakonski način. Naime, moja rečenica da je »Grisogono prvi utvrdio da postoji i antipodni val plime« mogla bi se shvatiti kao da je Grisogono prvi opisao drugi dnevni val, pojavu dobro poznatu svim pomorcima od davnina. Moja je namjera bila da na što kraći način izrazim da je Grisogono prvi matematički jasno iskazao da je drugi val rezultanta sila simetričnih onima koje izazivaju prvi val, dakle da postoji »antipodni val plime«.

izazivaju u ljudskom organizmu slično gibanje tekućina kao na površini mora. U časovima maksimalne elevacije organizam je vlažniji, dok je kod oseke suši. Budući da je on kao liječnik došao do uvjerenja o intenzivnom astrološkom utjecaju Sunca i Mjeseca na ljudsko tijelo i u časovima kad ova nebeska tijela nisu vidljiva na svodu, bila je to možda polazna tačka njegove teorije o privlačnoj sili nadira. Na svaki način Grisogono je u svojim astrološkim koncepcijama o »okultnim uzrocima«, koji sva nebeska zbivanja povezuju sa zemaljskima, mogao lako naći objašnjenje za djelovanje Sunca i Mjeseca, kako na ljudsko zdravlje, tako i na vertikalna gibanja mora. Ipak, ne će biti bez značenja što je Grisogono bio stanovnik grada s velikom pomorskom tradicijom i što je, poput svakog Dalmatinca, velik dio svojeg života proveo promatrajući čarobnu igru stalno nemirne morske površine.

Grisogonova knjiga završava indeksom i opaskom da je u veljači 1528. dobio od mletačkog Senata privilegij da u idućih deset godina nitko ne smije na teritoriju Republike štampati njegovo djelo niti na drugi način iz njega vući novčanu korist.

Da li je Grisogonova knjiga doživjela još jedno izdanje? To mi se ne čini vjerojatnim, iako se u Sanderovoj bibliografiji citira drugo izdanje, štampano navodno u Bresciji 1528. (tj. iste godine kad i mletačko izdanje). Sander inače opširno i tačno opisuje sve knjige u svojoj bibliografiji, no kod ovog drugog izdanja daje sumarne navode, koji pokazuju da knjigu nije imao u rukama.[61] Ni u jednoj javnoj biblioteci, ni u jednoj drugoj bibliografiji, ni u jednoj povijesnom raspravi nisam našao podatke o tom drugom izdanju, tako da ne vjerujem u njegovo postojanje. Do omaške je prvi put došlo u jednom antikvarijatnom katalogu, vjerojatno zato što se radilo o mletačkom primjerku bez kolofona, a kako na naslovnoj stranici nije označeno mjesto nego samo godina izdanja, sastavljač kataloga pogrešno je interpretirao emblem štampara.

Traktat o plimi i oseci doživio je doista drugo, pa čak i treće izdanje, ali samo kao poglavlje knjige drugog autora, G. P. Galluccija, o kojem će biti kasnije riječ.

U toku godine 1527. i 1528. vršio je Federik Grisogono funkciju općinskog vijećnika i savjetnika zadarskog kneza. Svojom je prisutnošću i svojim potpisom ovjerovljivao različite pravne poslove. Tako je 8. ožujka 1527. sklopljen u Zadru ugovor o mirazu Jelene, žene Ivana Hirinja, mornara iz Zadra, i to »coram nobili domino Federico arcium et medicine doctore condam domini Antonj de Grisogonis, consiliario prelibati domini comitis«. Slična primjedba može se naći i u kupoprodajnom ugovoru, sklopljenom u Zadru 7. rujna 1528. između Matije Glada

[61] M. Sander, Le livre à figures italien depuis 1467 jusqu'à 1530, Milano, Hoepli, 1942, I, str. 347. – Sander citira izdanje iz Brescije prema katalogu Täuber & Weil, 1925. On spominje i katalog tvrtke Goldschmidt i Sudhoffljevu raspravu o ijatromatematičarima, no moja je provjera pokazala da su ti citati neosnovani, jer se u obe publikacije spominje mletačko izdanje.

iz Silbe i Matije Ružića iz Zadra.[62] U tim i brojnim drugim sličnim slučajevima Grisogono se vlastoručno potpisao na kraju notarova teksta (»Ego Federicus de Grisogonis artium et medicine doctor consiliarius mp.«) i dodao svoj marginalni paraf »FG«.

Kao stranka Grisogono se spominje u jednoj ispravi od 24. lipnja 1536. Zadarski notarski arhiv pruža i dokaz o Grisogonovim povremenim putovanjima u Veneciju. Tako ga 1532. zadarski plemić Matafari imenuje svojim zastupnikom u jednom poslu u Veneciji.[63] Netaktična proročanstva bila su tada već zaboravljena.

Neočekivano svjedočanstvo o Grisogonovu bavljenju problemima konstrukcije luka može se naći u aktima gradskog magistrata u Riminiju. Kada je odlučeno da se popravi riminska luka, sklopljene su posebne pogodbe sa Zadraninom Federikom Grisogonom (prihvaćene na sjednicama gradskog vijeća od 7. i 11. ožujka i 26. lipnja 1537). Od našeg su učenjaka valjda tražili proračune u vezi s morskom plimom.[64] I naš se Bošković kasnije bavio problemom riminske luke.

Ne zna se da li je Grisogono bio od kakve pomoći riminskom magistratu, jer je još iste godine obolio. Krajem godine 1537. pravi oporuku pred javnim bilježnikom Ivanom Mihajlom Mazzarellom i u prisutnosti kneževa savjetnika Dujma Cedulinija.[65] Oporuka je datirana u Zadru u nedjelju 30. prosinca 1538. »ab nativitate Christi«. Budući da je notar stvarno mijenjao oznaku godine na dan Kristova rođenja, a ne 1. siječnja, radi se o 30. prosincu 1537. po našem računu. Doista je 30. prosinca 1537. bila nedjelja. Oporuka je otvorena i proglašena 3. siječnja 1538, što znači da je Grisogono umro između 30. prosinca 1537. i 3. siječnja 1538. Budući da su oporuke sadržavale odredbe o ukopu i slične podatke, obično su ih otvarali neposredno nakon smrti oporučitelja, tako da se može s priličnom sigurnošću reći da je Grisogono umro prvih dana siječnja 1538, tj. u svojoj 65-oj godini.

Oporuka je sastavljena u Grisogonovoj kući, u četvrti bolničkoj, nedaleko tzv. genoveških vrata. Iako pri svijesti i neporemećena uma, Grisogono je bio tada »corpore infirmus«, na samrti. Kao svjedoci prisustvovali su sastavljanju oporuke Federik Rosa (rođak doktora Ivana Rose, Grisogonova kolege), Benedikt iz Splita i Luka Božičević. Oporučitelj je izrazio želju da bude sahranjen u obiteljskoj grobnici u zadarskoj crkvi sv. Marije. Izvršiocima i komesarima oporuke imenuje Šimuna Cedolinija, Zoila de Ferra, Jakova Sagića i svoju suprugu Eli-

[62] HAZd, Notar Petrus de Pago (1486–1529), sv. III/3, isprave od 8. III 1527, 26. VIII 1528, 7. IX 1528. i dr.

[63] HAZd, Notar Marco Antonio di Bassano, 24. VI 1536; Atti Ravopimo, 23. I 1532.

[64] »Riparazioni alla Marecchia e al Porto. – Rispetto al quale si fecero speciali Capitoli con M. Federico Crisogono Zaratino (Atti del Consiglio, del 7 e 11 marzo e 26 giugno 1537)«. – L. Tonini, Rimini del 1500 al 1800. Vol. VI della Storia civile e sacra riminese. Parte prima, Rimini, 1887, str. 148. – Bilo bi dobro pribaviti izvorni tekst tih dogovora između magistrata u Riminiju F. Grisogona. Nastojao sam dobiti fotokopiju, ali mi to još nije uspjelo.

[65] Izvorni tekst oporuke vidi u prilogu. Služio sam se kako originalnim dokumentom, tako i Praginim prijepisom, koji je sačuvan u Veneciji.

žabetu. Iz teksta oporuke proizlazi da Federik Grisogono ima tri malodobna sina, Jeronima nazvanog »Fracasso«, Julija i Pompeja, i tri kćeri, Katarinu, Lukreciju i Cintiju. On se ženio dva puta. Iz prvog braka nije imao žive djece. Navedeno šestero djece potječe iz drugog braka, pa to objašnjava njihovu malodobnost u času dok im je otac već imao 65 godina. Sinovi su nasljednici jednakih dijelova imetka. Do navršene punoljetnosti oni se moraju pokoravati majci i komesarima oporuke. Grisogono je osim toga odredio da se njegovim kćerkama Katarini i Lukreciji dade pri sklapanju braka dostojan miraz, a Cintiji da se dade što je potrebno za stupanje u samostan, odnosno, ako se ne želi zarediti, također miraz. Ubogarima sv. Lazara ostavlja 25 dukata, ali to samo ako navedeni iznos bude iskorišten kao pripomoć za izgradnju njihova novog doma. Svojem prijatelju Marinu de Soppe ostavlja iznos od 10 dukata. Crkvi sv. Lovre na otoku Lukoranu daje poklon u naravi da bi se izravnala možebitna pogreška u obračunu, jer se Grisogono obvezao da će svake godine dati toj crkvi jedan dukat. Zadarskom kužnom lazaretu, »lazareto pestiferorum Jadrae«, ostavlja skroman iznos od 7 malih libara. Na kraju se Grisogono pobrinuo da osigura financijski položaj svoje udovice Elizabete ako se nakon punoljetnosti svojih sinova ne bi s njima dobro slagala. Komesarima oporuke stavljeno je u zadatak da sastave inventar Grisogonove pokretne i nepokretne imovine. Nije mi poznato da li je takav popis sastavljen i da li se sačuvao.

Još za života Grisogono je stekao velik ugled kao medicinski i astrološki pisac. Tako ga Hvaranin Priboević spominje među osobama koje su proslavile Dalmaciju.[66] Priboevićevu pohvalu Grisogona preuzeo je Daniel Farlati i objavio je u svojoj monumentalnj crkvenoj povijesti »Ilirika«.[67]

Od bibliografa XVI stoljeća Grisogona spominje Conrad Gesner (odnosno Frisius u svojem izdanju Gesnerove biblioteke), ali vrlo nepotpuno, tj. ne navodeći čak ni mjesta, ni godine izdanja Grisogonovih knjiga.[68] Ali prvaku znanstvene bibliografije treba odati ipak puno priznanje: on je uopće jedini bibliograf koji poznaje i spominje Grisogonov »Speculum«. Bibliografi XVII i XVIII stoljeća poznaju samo »De modo collegiandi . . .« (J. A. van der Linden,[69] J. J. Manget,[70] A. von Haller,[71] J. F. Carrère,[72] etc.). Znameniti bibliograf Albrecht von Hal-

[66] V. Priboevius, De origine successibusque Slavorum, 1532. Novo izdanje s hrvatskim prijevodom V. Gortana i komentarom G. Novaka izdala je JAZU, Zagreb, 1951.

[67] D. Farlati, Illyricum sacrum, Tomus I, Venetiis 1751, str. 180.

[68] »Fridericus Chrysogonus scripsit librum de modo colegiandi, excusi in Italia. Item speculum astronomiae, ibidem editum in quarto«. – Bibliotheca constituta et collecta a Conrado Gesnero . . . amplificata per J. J. Frisium, Zürich, Froschover, 1583, str. 248.

[69] J. A. van den Linden, De scriptis medicis libri duo, Amsterdam, Blaeu, 1637.

[70] J. J. Manget, Bibliotheca scriptorum medicorum, Genevae, 1731, I, str. 58.

[71] »Federicus Chrysogonus, Tudertinus (!), scripsit de modo collegiandi, prognosticandi et curandi febres lucubrationes, Venet. 1528, fol. LIND.« – A. von Haller, Bibliotheca medicinae practicae, Basel, Schweighauser, 1776, I, str. 517.

[72] J. F. Carrère, Bibliothèque littéraire et critique de la médicine ancienne et moderne, Paris, 1776, II, str. 526–527.

ler nije nikad uspio vidjeti Grisogonovu knjigu nego je poznaje samo po podacima iz ranijih bibliografija; ne znajući što znači »Jadertinus«, on je to pretvorio u »Tudertinus«!

Rano su na Grisogonovu publikaciju reagirali alkemistički pisci. Tako Abraham a Porta Leonis, u svojem djelu o zlatu, ubraja Grisogona u grupu učenjaka koji zlato ne smatraju lijekom.[73]

Historijski je paradoks da je Grisogonov razumni stav prema alkemiji naišao samo na pokudu, dok su njegove astrološke fantazmagorije potakle više pisaca XVI i XVII stoljeća da ga hvale i da mu se dive.

Osobiti Grisogonov poštovalac bio je talijanski astronom i liječnik Giovanni Antonio Magini (1555–1617). Padovanski student poput Grisogona, Magini se prvo bavio medicinom, a zatim se potpuno posvetio matematici i astronomiji. Predavao je gotovo 30 godina matematiku na bolonjskom sveučilištu. U svojem djelu »De astrologia ratione« (1607) on odlučno i oštro brani legitimnost astrologije i napose njezinu primjenu u medicinskoj praksi. Magini spominje na više mjesta u navedenom djelu Grisogonove nazore, npr. kritiku Galenove podjele lunarnog ciklusa,[74] tvrdnju da »Saturn u vodenu trouglu« izaziva bolesti s hladnom i vlažnom materijom, pogotovo ako se tome pridruži i utjecaj neke »vlažne planete« kao što je Venera ili Mjesec.[75] Iz Maginijeve knjige saznajemo da je Federik Grisogono polemizirao s Cezarom Optatusom, »astrologiae contemptorem«, autorom djela o hektičnoj groznici.[76] Magini cijeni pojedine Grisogonove argumente, koji su danas gotovo smiješni, npr. da žene i ribari znaju da se u vrijeme Mlađaka, tj. dok traje obljuba Sunca i Mjeseca, nakvašeno rublje i ribarske mreže kvare.[77] Kao primjere za tehniku astrološke prognoze Magini donosi u svojoj knjizi 30 horoskopa, od kojih je prvi upravo »De cubitus Socratis laborantis tertiana febri, positus pro exemplo a Federico Chrisogono Jadertino, medico insigni«,[78] tj. Grisogonov horoskop osobe koja je oboljela u Zadru 9. listopada 1527. Treba napomenuti da Magini nije kopirao Grisogonovu figuru nego ju je donekle preradio da bi bila u skladu s formalnim karakteristikama ostalih Maginijevih primjera.

Jedan od prvih autora koji se osvrnuo na Grisogonovu teoriju plime i oseke bio je znameniti Girolamo Cardano (1501–1576), liječnik, kozmograf i enciklopedist.[79] Grisogonova je knjiga bila očito štampana u veoma velikoj nakladi, pa je stoga važno da je traktat o plimi i oseki

[73] Abraham a Porta Leonis, De auro dialogi tres, Venecija, J. B. Porta, 1584, str. 1–2.

[74] G. A. Magini, De astrologia ratione ac usu dierum criticorum, seu decretariorum, ac praeterea de cognoscendis et medendis morbis ex corporum coelestium cognitione, Venecija, Zenarii haeredes, 1607, list 37^{v}.

[75] Magini, Op. cit., f. 61^{r}–61^{v}.

[76] Magini, Op. cit., f. 74^{v}. – Optatusova rasprava objavljena je u Savonarolinoj zbirci Practica canonica, 1560.

[77] Magini, Op. cit., f. 74^{v}.

[78] Magini, Op. cit., f. 79^{r}–80^{r}.

[79] H. Cardanus, De rerum varietate, Basel, H. Petri, 1557, str. 117–119.

doživio neku vrst drugog izdanja time što ga je doslovno prenio Gallucci u svojem djelu »Theatrum mundi et temporis«.[80] Giovanni Paolo Gallucci (1538–1621), astronom iz gradića Salò u sjevernoj Italiji, postigao je svojom navedenom knjigom velik uspjeh. Latinski je tekst objavljen nekoliko puta, a knjiga je čak prevedena i na španjolski.[81] Sva ta izdanja sadrže i cjelokupan Grisogonov traktat.

Zašto je Gallucci smatrao potrebnim doslovno preštampati Grisogonove nazore o plimi i oseki.[82] Zanimljiva je njegova tvrdnja da traktat zadarskog učenjaka ne služi samo mornarima nego da i »medici tum ad medendum, tum ad praedicenda multa de morte, et vita aegrotantium ex maris fluxu, atque refluxu perdiscere possint«.[83] Gallucci spominje zatim Grisogona kao najboljeg svjedoka »quantam utilitatem afferat medicis coeli situm inspicere«,[84] citira njegov traktat o prognostici i tvrdnju da je za poznavanje i predviđanje nečije bolesti jednako važno proučiti konstelacije u času početka bolesti kao i horoskop rođenja,[85] a na kraju iznosi i Grisogonovu teoriju o kritičnim danima i podjeli lunarnog ciklusa.[86]

Grisogonov traktat o plimi i oseki inspirirao je napose dva autora iz naših krajeva: Crešanina Franju Patriciusa (1529–1597) i Rabljanina Marka Antuna Dominisa (1560–1624). Patricius je dobro poznavao i u glavnim crtama lijepo izložio Grisogonove nazore. On ističe Grisogonov prioritet.[87] Dominis poznaje zadarskog učenjaka vjerojatno samo posredstvom Patriciusova svjedočanstva, no služi se bez sumnje nekim njegovim idejama.[88]

[80] G. P. Gallucius, Theatrum mundi et temporis, in quo non solum praecipue horum partes describuntur, et ratio metiendi eas traditur, sed accommodatissimis figuris oculis ... ponitur. Ubi astrologie principia cernuntur ad medicinam accomodata, Venecija, J. B. Somascus, 1588. – Jedan primjerak tog djela nalazi se u Naučnoj biblioteci u Zadru. – Grisogonov traktat zaprema cijelo 12. poglavlje ove knjige, tj. str. 70–83.

[81] Drugo izdanje objavljeno u Veneciji 1589; treće izdanje 1603. Španjolski prijevod objavljen u Granadi 1606. – O Galluccijevu životu i radu vidi Thorndike, Op. cit., vol. V, str. 8–9, i vol. VI, str. 158–159.

[82] »De fluxu, atque reflexu, mihi agendum censeo, in quo mihi potissimum consideranda sunt, causa et tempus, quae res cum diligentissime, et prudentissime, a Friderico Chrisogono medico, et philosopho celeberrimo, et quod in hac re caput est Astrologo, scripta sit, eam in hunc librum transferre volui, idque totidem verbis, nequid sit, quod ab illius sententia discordet ...« – Gallucius, Op. cit., str. 70.

[83] Gallucius, Op. cit., str. 82.

[84] Op. cit., str. 123.

[85] Op. cit., str. 123.

[86] Op. cit., str. 222–224.

[87] »Biennio ante nos natos Federicus Chrysogonus, ut videtur primus librum de fluxu et reflexu maris edidit, eiusque causas conatus est reddere. Sed nos historiam prius colligamus, deinde causa perpendimus. Ait is vir, Sole, et Luna coniunctis, duos maximos maris tumores una die fieri, alterum sub luminaribus, alterum in opposita ipsis parte quae Nadir luminarium est vocata ... (Slijedi dobar, sažet prikaz Grisogonove teorije) ... Quam rem, et Annibal Raimundus asserit. Post hunc, Federicus Delfinus Mathematicus de fluxu eodem scripsit, et refluxu. Et Chrysogoni historiae subscripsit, nihil de suo addidit in historia, addidit in causis, de quibus postea Julius Caesar Scaliger, Augustinus Caesareus, Io. Maria Benedictus, Hieronymus Borrus, Annibal Raimundus, et plerique, omnes qui de hoc aestu scripserunt, ab hac historia

Dodatak:

Oporuka Federika Grisogona

»In Christi nomine amen. Anno ab eius nativitate MDXXXVIII ind. XI die vero dominica XXX-mo mensis decembris. Temporibus serenissimi principis et domini excellentissimi domini Andree Gritti dei gratia Venetiarum etc. ducis illustrissimi, praetureque clarissimi domini Matthaei Bembi comitis Jadrae dignissimi, coram spectabili domino Doymo Cedulino honorabilis consiliario dicti magnifici domini commitis. Cum nihil sit certius morte et nil incertius hora mortis, ideo predicata salubriter considerans spectabilis et excellens artium et medicine doctor dominus Federicus Grisogonus, quondam domini Antoii nobilis Jadrae, sanus per dei gratiam mente, sensu et intellectu, licet corpore infirmus, vollens intestatus decidere de omnibus bonis suis per hoc presens suum nuncupativum testamentum quod dicitur sine scriptis in hunc modum disponere et ordinare procuravit. Imprimis quidem animam suam omnipotenti deo eiusque gloriosissimae matri Mariae semper Virgini humiliter et devote commendavit; et cum contigerit eum mori voluit cadaver suum sepeliri in ecclesia Santae Mariae monialium de Jadra i sepulcro suorum. Item suos fidei commissarios et huius sui ultimi testimenti executores instituit et esse voluit dominum Symonem Cedulinum, dominum Zoylum de Ferra, ser Jacobum Sagich et dominam Helisabeth dicti testatoris coniugem dilectam, dans et concedens dictis suis commissariis plenam et liberam potestatem ipsam commissariam apprehendendi, regendi, gubernandi, administrandi, procurandi et deffendendi, et omnia alia faciendi quae veri et legitimi commissari facere possent et facere de iure consueverunt, et quae ipsemet faceret si presens vivens interesset, volens et ordinans quod dictus dominus Simon Cedulinus unus ex commissariis solus debeat tenere apud se retractum et omnes pecunias de tempore in tempus pervenientes sive quae pervenerint ex introytibus bonorum dicti testatoris usque quo filii ipsius testatoris seu alter ipsorum pervenerint aut pervenerit ad

non recedunt«. – F. Patricius, Nova de Universis Philosophia, Ferrara, 1591; odjel »Pancosmia«, list 138v. – Još uvijek ne raspolažemo s temeljitom i iscrpnom monografijom o životu i djelima Patriciusa (Petrisa ili Petričevića). Kao malo poznatu činjenicu napomenuo bih da Bernardino Ramazzini, jedan od utemeljitelja medicine rada i odličan hidrograf, u svojoj raspravi o modenskim mineralnim vrelima napominje da je Patricius u djelu o starodrevnoj retorici iznesao osnovne ideje kasnije znamenite hidrogeološke teorije Thomasa Burneta. Taj primjer pokazuje kako je teško upoznati i ocijeniti Patriciusov opus, jer se pojedine njegove prirodoznanstvene ideje nalaze na mjestima gdje bismo ih najmanje očekivali. O Patriciusu kao prirodoslovcu, fizičaru i biologu glavno djelo ostaje još T. A. Rixner i T. Siber, Leben und Lehrmeinungen berühmter Physiker am Ende des XVI und am Anfange des XVII Jahrhunderts, IV Heft: Franciscus Patritius, Sulzbach, 1823.

[88] Vidi S. Hondl, Marko Antonij de Dominis kao fizičar, Vienac, 1944, br. 2; D. Nedeljković, Un physicien utopiste du XVIe siècle, Marko Dominis, Bull. Acad. Serbe des Sci.,Section des Sci. soc., Nouv. sér. no 8, 1961, str. 27–50 (napose str. 36). Najpotpuniji prikaz kod Dadića (rad citiran u bilješci 3).

aetatem legittimam dando victum et vestitum et cetera necessaria dictae dominae Helisabeth eius coniugi filiis et familiae. Item reliquit pauperibus Sancti Lazari Jadrae ducatos vigintiquinque in subsidium habitationum suarum fiendarum Jadrae vel in eius comitatu, aliter non, pro anima dicti testatoris. Item reliquit domino Marino de Soppo quondam domini Francisci ducatos decem causa dilectionis. Item reliquit ecclesiae Sancti Lauretii de insula Lucorani modia vigintiquinque calcis et hoc pro computis insimul habitis occasione unius ducati qui annuatim per dictum testatorem solvitur dictae ecclessiae, videlicet si aliquis error esset usque in presentem diem in dictis computis. Item dimisit et reliquit Catherinae et Lucretiae eius filiabus dotes competentes prout videbitur commissariis suis aut maior parti tempore earum nuptus et in tantum quantum eis constitutum fuerit per dictos commissarios vel maiorem partem eorum de dote vel dotibus predictis, de eo dicate eius filiae sint tacite et in eo ipsas instituit heredes. Item reliquit Cinthiae eius filiae tertiae in casu quo voluerit monacari quod habeat omni necessaria ut servatur in similibus in monialibus vellandis, et casu quo noluerit monacari sed matrimonio copulari voluit quod per dictos suos commissarios ei constituatur dos competens sicuti dictum est de suprascriptis Catherina et Lucretia, ac modo quo supra. Item voluit et ordinavit quod per dictos eius commissarios fieri debeat inventarium omnium bonorum mobilium et stabilium dicti testatoris. Item voluit ed mandavit ut commissarii sui debeant renuntiar livello certarum possessionum Lazareti Jadrae cum minori damno commissariae sive hereditatis dicti testatoris. Item reliquit dicto Lazareto pestiferorum Jadrae libras sex parvorum pro anima sua.

In omnibus autem aliis suis bonis mobilibus et immobilibus, iuribus et actionibus quibuscumque sibi testatori spectantibus et pertinentibus quoquo modo et quae ei spectare et pertinere possent nunc et in futurum sibi haeredes universales instituit et esse voluit Hieronymum dictum Fracasso, Julium et Pompeium, filios suos legitimos et naturales ex suprascripta domina Helisabeth coniuge sua, equis proportionibus quorum altero decedente in aetate pupillari superviventes vel supervivens succedat, quos suos filios voluit stare in gubernatione matris et commissariorum suprascriptorum.

Et hoc voluit esse ultimum testamentum quod dicitur sine scriptis quod valere voluit iure testamenti et iure ultime voluntatis. Et si valere non poterit iure testamenti et ultime voluntatis valeat saltem iure codicillorum aut donationis causa mortis aliquo iuris ordine praetermisso non obstante. Item voluit et declaravit quod si dicta domina Helisabeth eius uxor postquam dicti filii sui pervenerint ad aetatem legitimam non poterit stare et morari cum eis ex causa male societatis, in dicto casu pro victu et alimentis suis habeat et habere debeat ex bonis dicti testatoris quotannis ducatos quinquaginta ultra eius dotem. Item dimisit et reliquit cuilibet praedictorum commissariorum suorum ducatos quin-

que singulo anno pro tempore quo administrabunt dictam commissariam. Item reliquit Magdalenae eius ancillae ducatos amoris caus ultra eius salarium.

Actum Jadrae, in domo habitationis dicti testatoris in contrata hospitum prope portam Januae civitatis vocatam la porta de la becharia, presentibus domino Federico de Rosa, magistro Benedicto sellario de Spalato habitatore Jadrae et ser Luca Bosichievich filio ser Matthaei testibus habitis et rogatis.

Johannes Michelis aliter Mazzarellus, notarius publicus spectabilisque communitatis Jadrae iuratus cancellarius rogatus, etc.«

[Marginalna opaska:] »Testamentum spectabilis artium et medicinae doctoris domini Federici Grisogoni quondam domini Antonii nobilis Jadrae, scriptum per me Johannem Michaelis aliter Mazzarellum, notarium publicum ac spectabilis communitatis Jadrae iuratum cancellarium sub die dominica XXX decembris MDXXXVIII a nativitate, indictione XI.«

[Ovjera:] »Ego Doimus Cedulinus consiliarius magnifici domini comitis Jadrae huic appui testamento, ideo me inscripsi et signo meo obsignavi.«

[Naknadni zapis notara:] »Die 3 januarii 1538 a nativitate, ita instante domino Marino de Soppe, legatario intrascripto, facta prius recognitione sigilli et manus spectabilis domini Doymi Cedulini qui interfuit pro consiliario huic presenti testamento per eundem dominum Doymum, apertum fuit presens testamentum et publice lectum per me Joannem notarium et cancellarium suprascriptum presentibus eximio doctore Johanne Rosa et domino Nicolao Tetrico testibus«.

Historijski arhiv u Zadru, Spisi notara G. M. Mazzarella, Oporuka od od 30. prosinca 1538.

A CONTRIBUTION TO THE KNOWLEDGE OF THE LIFE AND WORK OF THE ZADAR RENAISSANCE PHYSICIAN, COSMOGRAPHER AND ASTROLOGIST, FEDERIK GRISOGONO

Summary

On the basis of literature and notably archival data, the author treats of the life and work of the most meritorious Zadar citizen and nobleman, Federik Grisogono. Grisogono was the first physician in the Croatian lands whose works were printed in the form of independent medical and mathematical-astrological books. His theory of the high and low tides of the sea contains some original thoughts, by dint of which its author ranks among those few of our scientists who have contributed actively to the progress of science on a world scale. The incomplete biographical data have been complemented by the author, thus contributing to a better understanding of the life and work of Federik Grisogono. The author points out critically the contents of Grisogono's printed treatises. As an appendix the article contains the text of Grisogono's last will dated 30th December, 1538, at Zadar, on the basis of which it is being concluded that the great man must have died during the first days of the month of January, 1538, in his 65th year.

The author makes mention of the old authors that cite Grisogono and his works, all of which corroborates the good name and repute enjoyed during his life and later.